

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО  
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ,  
СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ І МИСТЕЦТВА**

Кафедра дошкільної освіти

**МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА**

**ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ  
ГУМАННОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ**

Виконала: студентка II курсу ОС «магістр»

Галузь знань: 01 – Освіта / Педагогіка

Спеціальність: 012 «Дошкільна освіта»

(заочна форма навчання)

**Надточій Наталія Миколаївна**

*Керівник:* кандидат педагогічних наук, ст.

викладач

Лугіна Олена Віталіївна

*Рецензент:* кандидат педагогічних наук, викладач

Нікітська Юлія Мирославівна

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП</b> .....	4
<b>РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГОВІКУ ГУМАННОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ</b> .....	8
1.1. Психолого-педагогічні основи виховання у дітей гуманного ставлення до природи.....	8
1.2. Особливості виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи.....	12
Висновки до першого розділу.....	18
<b>РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ГУМАННОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ</b> .....	19
2.1.Трудове виховання як основа трудової діяльності дітей дошкільного віку.....	19
2.2. Трудова діяльність та її роль у формуванні особистості дитини старшого дошкільного віку.....	37
2.3. Виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи у процесі трудової діяльності.....	50
Висновки до другого розділу.....	54
<b>РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ГУМАННОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ У ПРОЦЕСІ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</b> .....	56
3.1. Діагностика рівня сформованості у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи.....	56
3.2. Аналіз ефективності формування у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи у процесі трудової діяльності.....	61

3.3.Методичні рекомендації щодо організації трудової діяльності як засобу виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи.....	65
Висновки до третього розділу.....	69
<b>ВИСНОВКИ</b> .....	71
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</b> .....	76
<b>ДОДАТКИ</b> .....	81

## ВСТУП

**Актуальність дослідження.** Процес виховання є складним та багатограним. Сучасний розвиток педагогічної науки в Україні передбачає обґрунтування і реалізацію нових методологічних засад виховання. Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», державними національними програмами визначено, що центром виховного впливу має стати дитина, а метою – формування соціально активної, творчої, гуманістично спрямованої особистості. При цьому особливої ваги набуває єдність виховних впливів упродовж всього періоду становлення особистості, починаючи з раннього дитинства.

У Концепції екологічної освіти України серед завдань дошкільного виховання визначено формування основ екологічної культури, морально-ціннісної орієнтації особистості. Відомо, що цінності є необхідною передумовою розуміння сутності природи, переосмислення власної поведінки в межах гуманістично-спрямованих орієнтирів щодо природи. Тому, основним предметом екологічного виховання дошкільників має стати формування суб'єктивного відображення універсальної цінності природи.

Дошкільний вік сприятливий для виховання гуманного ставлення до природи, адже саме у цей період закладаються основи культури спілкування і поведінки дітей у природі. Особливої уваги потребують діти старшого дошкільного віку, оскільки у них починають формуватися основи наочно-дійового та наочно-образного типів мислення. Старші дошкільники здатні розуміти й усвідомлювати зв'язки навколишнього світу. Діти цього віку мають об'єктивні можливості для самостійного спілкування з природою. Емоційна чутливість, сприятлива для розвитку моральних почуттів (О.Запорожець), новоутворення у вигляді усвідомлюваних мотивів, здатних підкоряти безпосередні потяги (О.Леонтьєв), поява етичних інстанцій (Л.Виготський, Д.Ельконін) роблять дошкільний вік сенситивним для розвитку основ особистості.

Трудова діяльність є одним із способів формування гуманного ставлення дітей до природи. Трудова діяльність або праця належать є частиною трудового виховання. Трудове виховання ґрунтується на принципах: єдності трудового виховання і загального розвитку особистості (морального, інтелектуального, естетичного, фізичного); виявлення і розвиток індивідуальності в праці; високої моральності праці, її суспільно корисної спрямованості; залучення дитини до різноманітних видів продуктивної праці; постійності, безперервності, посиленості праці; наявності елементів продуктивної діяльності дорослих у дитячій праці; творчого характеру праці; єдності праці та багатогранності життя; виховання гуманного ставлення до природи.

Проблемами виховання гуманного ставлення дітей до природи у процесі трудової діяльності займалися автори перших утопічних систем оновлення суспільства шляхом виховання. Зокрема, Й. Базедов, Г. Кершенштейнер, Т. Мор, Ж.-Ж. Руссо, С. Русова, Й. Песталоцці, К. Ушинський. Питання трудового виховання було відображено в наукових дослідженнях Я. Неверович, Л. Порембської, О. Усової. Сучасні українські дослідники проблеми трудового виховання (Г. Беленька, З. Борисова, М. Машовець, В. Павленчик) вивчають питання виховного значення праці дітей у дитячому садку і сім'ї.

Незважаючи на наявність досліджень, присвячених даній проблемі, актуальним залишається питання гуманного ставлення дітей до природи. Це і зумовило вибір теми магістерської роботи «Трудова діяльність як засіб виховання у дітей гуманного ставлення до природи».

**Мета дослідження** – на основі теоретичного обґрунтування досліджуваної проблеми експериментально перевірити ефективність формування у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи у процесі трудової діяльності.

Обрана тема зумовила наступні **завдання дослідження**:

1. На основі теоретичного аналізу наукової, психолого-педагогічної літератури обґрунтувати процес виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи.

2. Схарактеризувати трудове виховання як основу трудової діяльності дітей дошкільного віку.

3. Окреслити роль трудової діяльності у формуванні особистості дитини старшого дошкільного віку.

4. Висвітлити процес виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи у процесі трудової діяльності.

5. На основі аналізу досвіду роботи ЗДО «Щасливе дитинство» (м. Черкаси, Черкаська область) провести експериментальне дослідження щодо виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи у процесі трудової діяльності.

**Об'єкт дослідження** – гуманістичне виховання дітей старшого дошкільного віку.

**Предмет дослідження** – виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи засобом трудової діяльності.

Для розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс **методів науково-педагогічного дослідження**: теоретичні (аналіз, порівняння, синтез, систематизація і узагальнення), емпіричні (бесіда, діагностика, спостереження), які взаємодоповнювались для різнобічного пізнання предмета дослідження в умовах педагогічного експерименту, результати якого поетапно, статистично та якісно оброблялись.

**База дослідження**: Заклад дошкільної освіти № 39 «Щасливе дитинство», м. Черкаси.

**Теоретичне значення** роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні проблеми гуманістичного та трудового виховання дітей у закладі дошкільної освіти, зокрема у визначенні загальної характеристики гуманного ставлення до природи у психолого-педагогічній літературі, висвітленні особливостей виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи, окреслення впливу трудової діяльності на виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи.

**Практичне значення** роботи полягає в проведенні експериментального дослідження щодо виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи у процесі трудової діяльності.

**Структура роботи.** Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, двосписку використаних джерел, додатків.

## РОЗДІЛ 1.

# НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ГУМАННОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ

### 1.1. Психолого-педагогічні основи виховання у дітей гуманного ставлення до природи

Класики західноєвропейської прогресивної педагогіки вважали природу важливим фактором виховання дошкільників. Видатний чеський педагог Я. Коменський (1592 – 1670) зробив великий внесок у розроблення питання про роль природи у вихованні дітей. Людина, на його думку, частина природи і повинна розвиватися за законами природи. Правильне виховання, за Я. Коменським, має будуватися відповідно до природи дитини, її можливостей. Я. Коменський вважав, що вже з раннього віку слід давати дітям потрібні знання про природу, які є такими ж важливими для розумового морального дітей, як і знання мови, математики тощо [13, с. 387].

Цікаві погляди на роль природи у формуванні особистості дитини були висловлені видатним французьким мислителем Ж. Руссо (1712 – 1778). Ж. Руссо був прихильником природного виховання, тобто такого, яке б відповідало особливостям дітей і було близьким до природи. За глибоким переконанням Ж. Руссо, перебування дітей серед природи, на повітрі зміцнює їх фізичні можливості, впливає на формування тіла. Він рішуче відмовлявся від виховання дітей в умовах міст, вважаючи їх атмосферу нездоровою. Чудовими засобами фізичного розвитку Ж. Руссо вважав прогулянки на лоно природи, де діти мали змогу бігати, стрибати, задовольняючи природні потреби у рухах, а також різноманітні ігри з природними матеріалами – снігом, водою. Важливого значення надавав Ж. Руссо здійсненню розумового виховання під час



ознайомлення з природою, особливо таких розумових якостей, як допитливість і увага.

Прихильником виховання дітей серед природи був і видатний німецький педагог Ф. Фребель (1782 – 1852). Засновник дитячих садків у Німеччині, Ф. Фребель, називаючи так дитячий заклад, мав на увазі, що діти більшу частину часу будуть проводити на відкритому повітрі, в саду, під безпосереднім впливом природи. З іншого боку, назва «дитячий садок» означала, що у виховному закладі буде забезпечено такий же догляд за дітьми, як у хорошому саду за рослинами. Основні педагогічні ідеї Ф. Фребеля знайшли відображення у книзі «Дитячий садок». Він вважав природу невичерпним джерелом для здійснення розумового, морального виховання. Догляд за рослинами, тваринами, вплив на природу формують дух і пізнання дитини, її характер і почуття, є джерелом для внутрішнього морального вдосконалення. Ф. Фребель важливого значення надавав ранньому залученню дітей до праці. На його думку, людина повинна бути підготовленою до майбутньої сумлінної і продуктивної праці. Він розробив детальні рекомендації для створення городів у дитячих садках і організації праці дітей на них. Деякі з його методичних розробок і понині використовуються у дошкільних закладах [21, с. 268 – 269]

У педагогічній спадщині Марії Монтессорі (1870 – 1952) важливе місце відводилося природі як засобу розумового, морального розвитку і зміцнення фізичних сил дитини. Природа, особливо в дитячому віці, підкреслювала М. Монтессорі, потрібна для розвитку розуму і тіла, для формування людини, оскільки вона належить природі. Найкращий спосіб зміцнити дитину – організувати її спілкування з природою. Для психічного життя дитини потрібно збагачувати її враженнями від природи. Основними засобами для досягнення цього є організація праці на землі, вирощування рослин і тварин, спостереження за природою. М. Монтессорі наголошувала на створенні в будинках дитини невеликих городів, де діти з чотирирічного віку мали б змогу працювати на клаптиках землі, утримувати курей, голубів. Вона підкреслювала, що ніщо так не розвиває почуття природи, як піклування про живих істот. У

дітей збільшується інтерес до спостережень, розвивається відповідальність за життя живих істот [16, с. 275].

У вітчизняній педагогіці надзвичайно цікавою була постать С. Русової (1856 – 944), їй належить розробка національного дитячого садка. Щодо практичних методів ознайомлення дошкільників з природою вона важливе місце відводила праці дітей, яка сприятливо впливає на їх фізичне здоров'я, задовольняє інтереси, наближає до хліборобської праці. Для організації праці вона радила створити город, садок, де діти мали б змогу садити, спостерігати. Вона зазначала, що праця дітей повинна бути приємною, не тяжкою, не одноманітною, викликати щонайбільше творчих сил. У дитячому садку мають бути створені умови і для спостережень за тваринами. Коротке перебування живих звірят у товаристві дітей, вважала вона, викликає у них симпатію та багато дасть для з'ясування самого життя звірят [23, с. 45].

У поглядах педагога А. Макаренка (1888 – 1939) привертає увагу оцінка праці в природі як важливого фактора формування особистості. З точки зору А. Макаренка, провідна роль у формуванні моральних рис особистості належить правильно організованій трудовій діяльності. У лекціях для батьків А. Макаренко вказує на потребу залучати дітей до сільськогосподарської праці. У творі «Педагогічна поема» він високо оцінює досвід організації сільськогосподарської праці та її вплив на формування фізичних і моральних якостей особистості. Також А. Макаренко в «Лекції про трудове виховання» розкрив важливу роль елементарних видів побутової праці дітей, зазначивши, що в ньому формується самостійність, відповідальність, самоорганізація, цілеспрямованість їх поведінки. А. Макаренко говорив, що правильне виховання неможливо собі уявити як виховання нетрудове. Тому й у виховній роботі праця повинна бути одним із самих основних елементів. А. Макаренко говорив, що навчити творчої праці – особливе завдання вихователя». Творча праця можлива тільки тоді, коли людина ставиться до роботи з любов'ю, свідомо бачить у ній радість, розуміє користь і необхідність праці, коли праця є для неї основною формою прояву особистості й таланту. Таке ставлення до

праці можливо тільки тоді, коли утворилися глибока звичка до трудового зусилля, коли ніяка робота не здається неприємною, якщо в ній є якийсь сенс [26, с. 150].

Видатний український педагог В. Сухомлинський (1918 – 1970) важливого значення надавав природі як засобу фізичного, розумового, морального та естетичного виховання. У його виховній системі, яка базується на ідеї «гармонії педагогічних впливів» чітко пов'язані природа – праця – співпереживання – творчість – слово – краса. У творах видатного педагога природа визначається, як провідний фактор виховання. Він писав: «Природа не лише об'єкт пізнання, не тільки сфера активної діяльності наших вихованців, а частина їхнього буття, взаємовідносин всього ладу їхнього життя». Але цього замало, для повноцінного розвитку потрібне живе спілкування з природою, тому більшість занять вихователі повинні проводити на свіжому повітрі, де діти серед живої природи вчитимуться мислити, думати, спостерігати. Іноді спостереження вихователі пов'язують з працею, це і висаджування в квітнику, сіяння на городі, озеленення території деревами та кущами. А ще на території закладу має розміщуватись екологічна стежинка. Саме тут діти вчать співпереживати, берегти й турбуватися за природу. Це і розвішання годівнички та шпаківні, це і бережливе ставлення до молодих насаджень. Вихователі мають систематично, терпляче впливати на кожну дитину, щоб кожне малю могло усвідомити те, що воно є часточкою природи, а природу треба берегти і любити [27, с. 152].

Отже, аналіз наукових джерел наводить нас на висновок про те, що трудова діяльність розглядається як один з основних методів ознайомлення дошкільників з природою та виховання у дошкільників гуманного ставлення до природи. За результатами численних теоретичних та експериментальних досліджень, напрацювання видатних педагогів свідчать про те, що під впливом трудової діяльності розвиваються розумові, моральні та фізичні сили людини. Ф. Фребель зазначав, що цінність праці в природі полягає у тому, що дитина в процесі трудової діяльності взаємодіє з реальними об'єктами природи, а це

створює реальні можливості для формування реалістичних уявлень про об'єкти природи, зв'язки між ними. У процесі праці діти переконливо, наочно впевнюються у зв'язку між умовами для рослин, тварин та їх ростом, розвитком. Під час праці мова дітей збагачується новими для них словами, враження від діяльності спонукають до активного обміну думками, сприяють формуванню суджень на основі аналізу, порівнянь. Праця в природі є тією діяльністю, в процесі якої оптимально здійснюються всі завдання екологічного виховання. Тож, можна з упевненістю сказати, що видатні західноєвропейські педагоги, незважаючи на різні епохи та роки життя, одностайні у своїх думках щодо праці дитини в природі, як методу ознайомлення з природою та виховання у дітей гуманного ставлення до природи.

В. Сухомлинський писав: «Людина доти могутня й непереможна, поки вірна законам природи» [27, с. 154]. В. Сухомлинський зазначав, що працюючи, малята переживають радість творення – могутнє почуття, без якого неможливо викликати бажання трудитися, приносити користь іншим.

## **1.2. Особливості виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи**

Гуманність – моральна норма людського суспільства, яка поєднує у собі вимогу поваги й любові до людини, взаємодопомоги та взаємопідтримки в колективній діяльності, повсякденному спілкуванні, в усьому укладі життя [7, с. 4]. Гуманність найчастіше розглядається як психологічне поняття, в якому відбивається одна з найважливіших рис спрямованості особистості.

Гуманістичний світогляд як узагальнююча система поглядів, переконань будується навколо одного центру – людини. Якщо гуманізм – це система певних поглядів на світ, то власне людина є системоутворюючим фактором, ядром гуманістичного світогляду. При цьому його ставлення включає не тільки оцінку світу, але й оцінку свого місця в навколишній дійсності. Отже, в гуманістичному світогляді якраз знаходять своє вираження багатогранне

ставлення до людини, до суспільства, до духовних цінностей, до діяльності, тобто по суті до всього світу в цілому.

У психологічному словнику поняття «гуманність» визначається як «обумовлена моральними нормами і цінностями система установок особи на соціальні об'єкти (людину, групу, живі істоти), яка представлена у свідомості переживаннями, співстражданням, співрадістю і реалізується в спілкуванні, діяльності в аспектах сприяння співучасті, допомоги» [44, с. 30].

Отже, гуманність – це якість особистості, яка представляє собою сукупність її морально-психологічних властивостей, що виражають усвідомлене співпереживаюче ставлення до людини як до найбільшої цінності.

Психологія доводить, що наше «я» не є чимось відокремленим і незалежним, якоюсь автономною самодостатньою суттю. Людська індивідуальність не з'являється на світ готовою, а формується у процесі життя й діяльності з багатьох елементів, які вона засвоює із соціально-культурного середовища. Знайомлячись з казками, легендами, культурою, історичними фактами, дитина починає усвідомлювати свою причетність до історії свого народу, свого суспільства і в неї формується самосвідомість, моральні почуття, спосіб бачення світу, вона формується як особистість.

Особливе значення має засвоєння моральних норм та їх виконання. Основне питання моралі – ставлення особи до суспільства, тому моральні норми мають форму вимог, які суспільство ставить до окремих людей. Моральні вимоги – це своєрідні накази суспільства своїм членам про те, як належить поводитись. Зміст моральних вимог у тому, щоб спонукати людей у поведінці керуватися загальними інтересами. Гарантується виконання вимог моралі сформованістю гуманних почуттів. [21, с. 17 – 19].

Гуманні почуття і власне емоції як форма їх вираження виступають свого роду психологічним механізмом, за допомогою якого особистість поступово починає сприймати вимоги суспільства як свої власні. Оцінки, правила, дії стають для дитини значимими тоді, коли вони пережиті, емоційно забарвлені. Емоційна подача правила, емоційне ставлення дитини до нього сприяють його

засвоєнню [18, с. 7]. Вступаючи в життя, діти ознайомлюються з великою кількістю правил, які склалися у суспільстві, в тому числі написані закони гуманного ставлення до людей. У зв'язку з цим сукупність моральних норм, які регулюють суспільне життя та діяльність людей, мають забезпечити гармонійне поєднання особистих інтересів з суспільними.

Унікальність періоду дошкільця порівняно з подальшими віковими етапами становлення особистості полягає в тому, що він створює основи саме загального розвитку дитини. Формуються не лише ті якості, що взагалі характеризують поведінку дитини, її ставлення до довкілля, а й такі, що проєктуються на майбутнє [15, с. 8].

Особливо велике значення має питання виховання гуманних почуттів у дітей старшого дошкільного віку. Шести-семирічний вік є важливим етапом у житті дитини, бо вона готується до вступу в школу. У цей час у психічному розвитку дітей відбуваються великі зрушення, зокрема, в усвідомленні ними людських взаємин, розширюється сфера спілкування з дорослими і дітьми, формується вміння оцінювати свої вчинки [33, с. 10].

Гуманні почуття шестирічної дитини можуть виявлятися в інтересі до життя іншої людини, у співчутті до її потреб, у захисті скривдженого від кривдника, в умінні поступатися своїми інтересами на користь іншого. У спілкуванні з дорослими, завдяки соціальному оточенню й навчанню формується особистість, здатна відчувати й емоційно виявляти свої почуття. Однак у більшій частині дітей безпосередні емоції легко витісняють знання про правильне й неправильне, про потрібне й заборонене [18, с. 9].

Вчені й практики чітко відмічають в поведінці дітей невідповідність між правильним словесним відтворенням моральних уявлень і діями, вчинками. Ще до недавнього часу цей феномен пояснювався неспівпаданням розвитку уявлень й досвідом моральної поведінки дошкільників. Вважалося, що оптимізація виховних впливів, спрямована на організацію взаємовідносин дитини з оточуючими людьми, – надійний засіб «зближення» так званих реально діючих мотивів і тим самим формує моральну поведінку дітей.

Однак, як виявилось, навіть дотримання дітьми правил моральної поведінки не є гарантією сформованості у них гуманізму. Дії і вчинки їхні у взаєминах з однолітками нерідко позбавлені тієї чуттєвої основи, яка необхідна для співпереживання негараздів чи радощів товаришів. Спілкуванню ж дошкільника з дорослим взагалі властива однонаправленість емоційних проявів: дитина виступає не стільки суб'єктом емоційної співдії іншій людині, скільки об'єктом прикладання почуттів з боку дорослого, що не створює передумов для формування у неї гуманних почуттів [7, с. 4 - 5].

Наявність гуманних почуттів – критерій морального розвитку особистості. В свою чергу, моральна вихованість неодмінно спирається на здатність людини до співпереживання, співчуття й співдії іншій людині.

Тут немов би перетинаються два впливи: внутрішні переживання дитини і її моральні уявлення, що складаються під впливом соціальних вимог. Емоційна сфера не підлягає прямому педагогічному регламентуванню (хоча, природно, відчуває його вплив на собі), але моральний розвиток особистості є об'єктом педагогічного впливу [7, с. 6]. Останній обов'язково включає виховання у дитини-дошкільника гуманних почуттів, а саме: виховання співпереживання емоційним настроям (горю, невдачі, радості, успіху) інших людей (близьких дорослих, вихователів, однолітків); виховання співчуття людям, у яких сталася неприємність; виховання співдії іншій людині; виховання гуманного ставлення до природи.

Виховання кожного з перерахованих гуманних почуттів не можна здійснювати ізольовано, усі вони перебувають у нерозривній єдності, є взаємообумовленими та розвиваються паралельно. Неможливо виховати у дитини здатність радіти за успіхи товариша, не сформувавши вміння висловлювати співчуття чужому горю. Відповідно співпереживання та співчуття не можуть виражатися ізольовано від акту допомоги, співдії іншій людині.

Важливою умовою спілкування і сумісного життя є вміння дітей уважно ставитись до бажань ровесників та дорослих, рахуватися з ними, погоджувати

певним чином свою поведінку. Дітей треба вчити враховувати, наскільки конкретні обставини дозволять здійснювати їхні бажання [2, с. 6 – 7].

Сучасний підхід до виховання полягає в можливості цілісного розвитку дитини у світі людей. Такий підхід відповідає сучасній меті виховання – створення сприятливих умов для розвитку особистості дитини, для її самореалізації. Дані положення, встановлення норм, які узгоджують інтереси дитини й потреби суспільства щодо розвитку особистості чітко визначено у Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні. Пріоритетним тут є ціннісний, морально-соціальний розвиток особистості.

Зміст Базового компонента дошкільної освіти систематизовано за сферами життєдіяльності, кожна з яких містить ряд компетенцій дитини-старшого дошкільника, які цікавлять нас з огляду на тему педагогічного дослідження.

Виховання гуманних почуттів старшого дошкільника в контексті змістової лінії «Природа планети Земля» зорієнтоване на формування екологічно-доцільної поведінки.

Виховання гуманного ставлення до об'єктів оточуючого світу передбачає розвиток позитивних почуттів до природи. Перебування дітей серед природи, праця на городі та квітнику, рухи на свіжому повітрі в оточенні зелених запашних рослин оздоровлюють дітей, роблять їх життєрадісними, бадьорими, спритними, зміцнюють фізично [3].

Виховання гуманного ставлення у дошкільників має на меті формування діяльної любові до природи, тобто оволодіння практичними навичками по догляду за рослинами і тваринами. Особлива цінність праці в природі полягає в тому, що діти дізнаються про нові рослини, тварини, про сезонні явища в природі. Це розширює їх кругозір, сприяє формуванню у дошкільників системи знань про природу, формує реалістичні уявлення про оточуючий світ. Ознайомлення дітей з багатьма об'єктами навколишнього світу дає можливість показати малюкам різноманітність і єдність у природі. Дізнаючись про особливості догляду за живими об'єктами, діти починають усвідомлювати



причинну залежність в природі, вплив людини на розвиток рослин і тварин, на навколишнє середовище. Розуміння законів природи сприяє активізації діяльності дітей на покращення природного середовища, оволодіння ними правилами природокористування. Перед вихователем дошкільного навчального закладу стоїть завдання ввести дитину в світ природи, допомогти дітям пізнати природу, виховати в них любовне, бережне ставлення до неї. З самого малку треба навчити дитину берегти зелені насадження на своїй ділянці, на вулиці, в парку, піклуватись про тварин, особливо про птахів, які допомагають охороняти врожай наших садів і городів від шкідників – комах і, водночас, своїм співом дають нам задоволення; треба запобігати проявам жорстокості у дітей, бо недбалі дії, внаслідок яких руйнується природа, є аморальними. Нищення довкілля є наслідком занепаду особистості та її моральних цінностей [28, с. 17].

Дітям особливо близьке й дороге те, що вони самі виростили. Наявність у дошкільному закладі тварин і рослин, яких діти доглядають, допоможе виховати такі моральні якості, як бережне ставлення до них, любов до праці, відповідальність за доручену роботу.

Як бачимо, значення трудової діяльності у вихованні гуманного ставлення дітей до природи важко переоцінити – вона допомагає зрозуміти, що любов до природи – це не лише милування її красою, а й активна допомога, дбайливий догляд і розумне користування усіма її багатствами.

Виховуючи гуманне ставлення до природи, необхідно виходити із наступного: головне, щоб дитина розуміла, що природа і людина взаємопов'язані, тому турбота про природу і є піклуванням про людину, її майбутнє, а те, що завдає шкоди природі – завдає шкоди і людині.

Наше дослідження допоможе обґрунтувати сутність, зміст та засоби виховання у старших дошкільників гуманного ставлення до природи безпосередньо в процесі трудової діяльності.

## Висновки до першого розділу

Аналіз психолого-педагогічних джерел показав, що трудова діяльність розглядається як один з основних методів ознайомлення дошкільників з природою та виховання у дошкільників гуманного ставлення до природи. За результатами численних теоретичних та експериментальних досліджень, напрацювання видатних педагогів свідчать про те, що під впливом трудової діяльності розвиваються розумові, моральні та фізичні сили людини. Цінність праці в природі полягає у тому, що дитина в процесі трудової діяльності взаємодіє з реальними об'єктами природи, а це створює реальні можливості для формування реалістичних уявлень про об'єкти природи, зв'язки між ними. У процесі праці діти переконливо, наочно впевнюються у зв'язку між умовами для рослин, тварин та їх ростом, розвитком. Праця в природі є тією діяльністю, в процесі якої оптимально здійснюються всі завдання екологічного виховання. Тож, можна з упевненістю сказати, що видатні західноєвропейські педагоги, незважаючи на різні епохи та роки життя, одностайні у своїх думках щодо праці дитини в природі, як методу ознайомлення з природою та виховання у дітей гуманного ставлення до природи.

Досліджуючи особливості виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи, ми дійшли наступних висновків: виховання гуманного ставлення до об'єктів оточуючого світу передбачає розвиток позитивних почуттів до природи; перебування дітей серед природи, праця на городі та квітнику, рухи на свіжому повітрі в оточенні зелених запашних рослин оздоровлюють дітей, роблять їх життєрадісними, бадьорими, спритними, зміцнюють фізично; виховання гуманного ставлення у дошкільників формує діяльнісну любов до природи.

## РОЗДІЛ 2.

### ВПЛИВ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ГУМАННОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ

#### 2.1. Трудове виховання як основа трудової діяльності дітей дошкільного віку

Людина перетворює світ за допомогою праці – фізичної, інтелектуальної діяльності, спрямованої на задоволення матеріальних і духовних потреб людини. Праця виконує практичну (створення матеріальних, духовних цінностей, соціально-побутових умов життя і діяльності людини), розвивальну (розвиток особистості в процесі активного включення людини у трудовий процес) і виховну (формування суспільно і особистісно цінних якостей людини, її морально-естетичного ставлення до життя і діяльності) функції. Виховна функція праці реалізується в процесі трудового виховання дітей дошкільного віку [38, с. 54].

Трудове виховання визначаємо як цілеспрямований процес формування у дітей трудових навичок і вмінь, поваги до особистої праці та до праці інших людей, звички до трудової діяльності, виховання гуманного ставлення до природи.

Його завдання полягає у формуванні в дітей стійких переконань, що праця є життєвою необхідністю. Трудове виховання дітей дошкільного віку передбачає привчання їх до самообслуговування, елементарних трудових дій, ручної і господарської праці. Навіть найпростіший результат трудових зусиль дитини (вимитий посуд, прибрана кімната тощо) сприяє самоусвідомленню дитини, вселяє їй впевненість у собі, прагнення випробувати себе у нових видах діяльності [2, с. 54].

За всієї багатоманітності національних культур одним із найважливіших спільних для них чинників є цінність праці як засобу існування людини в світі та засобу виховання підростаючих поколінь. Споконвічно перші заповіді та настанови дітям стосувалися саме підготовки до майбутньої трудової діяльності. Вже на етапі патріархальної родової общини з'являється потреба у вихованні як спеціальній діяльності, спрямованій на підготовку до здобування засобів для виживання.

Трудове виховання тісно пов'язане з трудовою діяльністю та притаманне всім історичним формаціям, воно є найдавнішою формою виховання. Вже античні мислителі наголошували на необхідності виховання людини самостійної, здатної до життєвого самовизначення. Водночас класовий характер освіти і виховання не передбачав використання трудової діяльності у школах. Діти рабів у школах не виховувалися; виховання відбувалося у трудовій діяльності нарівні з дорослими [7, с. 28].

До проблеми виховання дітей у процесі праці зверталися автори перших утопічних систем оновлення суспільства шляхом виховання. Зокрема, Т. Мор рекомендував маленьких дітей знайомити з трудовою діяльністю людей і спонукати їх до посильної участі в трудових процесах.

На думку Ж.-Ж. Руссо, дитину, яка фізично зміцніла і навчилася самостійно орієнтуватися в навколишньому середовищі, слід залучати до трудової діяльності. Оволодіння трудовими навичками – необхідна умова забезпечення молодій людині власного кусня хліба, а відтак – незалежності і свободи [11, с. 67].

Послідовник Руссо Й. Песталоцці не лише теоретично, а й практично доклав багато зусиль до того, щоб, поєднавши навчання з фізичною працею, виховувати дітей для чесного життя. Він вперше в історії педагогіки пов'язав мотивацію праці з природою дитини, обґрунтував роль праці як частини педагогічної системи. Песталоцці наголошував, що завдяки поєднанню навчання і трудової діяльності діти виходять у життя морально загартованими, здатними до самостійного визначення [13, с. 34].

Значна кількість теорій трудового виховання виникає із розвитком буржуазії. Засновник філантропізму німецький педагог Й. Базедов вважав за необхідне вводити у школах заняття праці, диференціюючи їх відповідно до соціального становища сімей учнів [31, с. 56].

Праця у педагогічній системі Дж. Дьюї була центром навколо якого будувались навчально-виховні заняття, спільне життя дітей, зв'язок виховання з навколишнім світом. Праця у розумінні педагога не є виконавською роботою за зразком, він обов'язково передбачає можливість прояву індивідуальності, самостійності, власних помилок і пошуку шляхів їх подолання. Дитяча праця, на думку вченого, виступає методом життя і навчання (учіння), які ми повинні визнати в їх соціальному значенні, як типи тих процесів, за допомогою яких суспільство продовжує розвиток; як засіб для того, щоб прищепити дитині найпростіші навички суспільного життя; як шлях, на якому потреба зустрічається із постійно зростаючим проникненням та винахідливістю людини; як знаряддя, за допомогою якого оточуюче середовище стає дійсною формою активного суспільного життя [3, с. 15 – 16].

Трудові заняття в експериментальній школі американського педагога, за дослідженнями сучасних вчених, складались із: занять, які забезпечують тісний зв'язок дитини з навколишнім світом; праці, за допомогою якої видобувається та виробляється їжа; праці, за допомогою якою людина забезпечується житлом та одягом; занять, які створюють «духовну цінність людини», формують та розвивають творчі інтереси особистості [4, с. 43].

Однією з головних умов організації навчально-виховного процесу педагог уважав постійний зв'язок з життям. Знання, які отримують діти повинні бути життєво значущими, а процес їх засвоєння перебувати в реальному житті: «Наука повинна бути засвоєна не тільки як сума знань, а як органічна частина потреб і завдань дитини у даний час, які в свою чергу соціальні» [3, с. 97].

Ми повністю розділяємо погляди американського вченого на навчання як постійний процес індивідуальної активності дитини, а знання як результат власного досвіду дитини та її праці. Отже, головне завдання дорослих, по-

перше, надати дитині можливість проявити свою активність у процесі навчання, у творчості, бесідах, експериментуванні, щоб її моральна та інтелектуальна індивідуальність не загубилась у широкому досвіді інших людей; по-друге, так спрямувати опосередкований досвід дитини, щоб примусити її відчутти необхідність володіти традиційними соціальними засобами, під якими автор розуміє мотиви будь-якої діяльності, що, на наш погляд, є однією з найактуальніших проблем сьогодні [3, с. 110-111].

Особливий інтерес для нашого дослідження в системі трудового виховання Дж. Дьюї викликає розвиток «вольової уваги», який починається в старшому дошкільному віці і являє собою вміння ставити перед собою результат будь-якої діяльності у формі проблеми або питання, вирішення яких він прагне знайти для самого себе. Розвиток вольової або свідомої уваги передбачає вміння розуміти, усвідомити, формулювати конкретні цілі, вміння аналізувати, думати, знаходити шляхи розв'язання проблеми, уміння управляти власними діями і досягати результатів.

Особливу увагу питанням трудового виховання приділяв Георг Кершенштейнер (1854 – 1932), автор проекту німецької трудової школи, який пов'язував виховання громадянина з оволодінням професією. Він запропонував створювати, крім народних, додаткові школи, які мали забезпечувати професійно-технічне навчання і формувати навички виконання громадянських обов'язків [51, с. 103].

Розроблена і впроваджена в життя Г. Кершенштейнером система трудового виховання, побудована на засадах наближення школи до завдань практичного життя, була новим поглядом на завдання освітніх закладів. Будучи за своїми переконаннями прихильником теорії матеріальної освіти, педагог досить глибоко обґрунтував необхідність практичної підготовки учнів до професійної діяльності після закінчення додаткової школи.

Г. Кершенштейнер розглядав працю як засіб громадянського, естетичного виховання та виховання характеру учнів. Вказуючи на різницю між грою та справжньою продуктивною працею, він був переконаний у тому, що саме ручна

праця, продуктивна праця розвиває і виховує в учневі силу волі, такі моральні якості, як чесність, порядність, здатність до взаємодопомоги, старанність, наполегливість, вміння ставити перед собою цілі та досягати їх [51, с. 104].

Обґрунтовуючи необхідність уведення в навчальний план народних шкіл кінця XIX – початку XX століття занять з ручної праці, Г. Кершенштейнер стверджував, що тільки у процесі праці набуваються найцінніші знання, вміння й навички, які є джерелом набуття справжнього життєвого досвіду та розвитку позитивних рис характеру учнів. Він визначив три головних завдання трудової школи: колективна праця учнів, виховання громадянина, естетичне виховання.

Заслуговує на увагу педагогічний підхід Г. Кершенштейнера щодо формування характеру, який тісно пов'язаний із трудовим вихованням. Він розрізняв 4 основних елементи характеру та визначив основні чинники, що впливають на процес виховання характеру: 1) приклад вчителя із сильним характером, силою волі, здоровим глуздом, чуйністю, чітким судженням; 2) залучення учнів до конкретних справ, з метою вироблення трудових навичок; 3) створення умов для самовираження особистості. Важливим аспектом його вчення про характер є положення про реалізацію і вираження моральних якостей у конкретних справах та вчинках учнів. У дослідженні процесу виховання характеру учнів у трудовій школі Г. Кершенштейнер приділяв особливу увагу виробленню в учнів здатності логічно мислити, вказуючи при цьому, що її можна досягти тільки через самостійну розумову працю, активне переосмислення навчального матеріалу, а не шляхом його слухання і сліпого заучування. Для розвитку логічного мислення він рекомендував широко використовувати багатий бібліотечний фонд літератури з географії, природознавства, геометрії а також звертав увагу на покращення фахової підготовки вчителів праці й технічних дисциплін [51, с. 105 – 106].

Одним з педагогів, які велику увагу приділяли трудовому вихованню, був Костянтин Дмитрович Ушинський. Російський педагог вбачав щастя людини тільки в «спорідненій праці». «Щастя полягає, – писав Ушинський, – тільки в спорідненій праці на користь суспільству [20, с. 122].

Праця була і залишається природною необхідністю людини. Тому, продовжував думку К. Ушинський, – «саме виховання, якщо воно бажає щастя людині, повинно виховувати її не для щастя, а готувати до праці життя [20, с. 123].

К. Ушинський вважав працю генеруючим засобом соціального становлення особистості: «Правильне виховання неможливо собі уявити як виховання нетрудове». Підтримуючи народні традиції в царині виховання, К. Ушинський вбачав у праці невичерпне джерело виховання всебічно розвиненої особистості. «Виховну місію школи, ми вбачаємо в тому, щоб праця увійшла в духовне життя особистості, в життя колективу, щоб захоплення працею уже в роки дитинства і ранньої юності стало однією з найважливіших якостей людини» [21, с. 333].

Існує ще суттєвий аспект важливості трудового виховання. Людина прагне до утвердження себе в колективі на основі престижу, а також бажає відчувати задоволення від певного виду діяльності. Якщо особистість залучена до бажаних видів трудової діяльності, це приносить психічне задоволення і забезпечує престижність особистості. Коли ж людина позбавлена можливості займатися працею (а отже, і відчувати радість діяти, мати задоволення), вона вдається до сурогатів, за допомогою яких можна штучно викликати ілюзорне відчуття задоволення, престижності. Такими засобами є алкоголь, наркотики. Це призводить до фізичного і соціально-психічного ослаблення частини людей і суспільства в цілому.

К. Ушинський досить високо оцінював роль виховання, зокрема трудового, у формуванні особистості дитини, багато писав про важливість ознайомлення дітей з різними професіями, поєднання навчання з продуктивною працею.

Трудова підготовка, за К. Ушинським має враховувати фізичні можливості чоловіків і жінок. Він вимагав, щоб професійна освіта здійснювалася обов'язково через елементарну освіту, оскільки перша приносить тільки заробіток, тоді як друга дає знання і духовний розвиток.



У педагогічній системі К. Ушинського ідея трудового виховання посідає чільне місце. Організація продуктивної, а також суспільно корисної праці розглядається ним як стрижневе завдання діяльності школи, важливий чинник підготовки молоді до існування в суспільстві. Безумовно, не всі поставлені проблеми були ним розв'язані, проте це не применшує їхньої позитивної ролі в розвитку педагогічної теорії й практики [48, с. 54].

Велику роль як засобу виховання особистості К. Ушинський відводить праці. У своїй роботі «Праця в її психічному і виховному таненні» він підкреслює, що людина формується і розвивається у трудовій діяльності. Праця, по-перше, є основою і засобом людського існування і, по-друге, вона є джерелом фізичного, розумового і морального вдосконалення людини. Ось чому, на його думку, виховання, якщо воно бажає щастя людині, повинно виховувати її не для щастя, а готувати до праці.

Вільна праця потрібна людині сама по собі, для розвитку в ній почуття людської гідності. Багатство, відсутність праці діє руйнівню не тільки на моральність, але навіть і на щастя суспільства. Погану послугу зробив би державі той, «хто знайшов би засіб відпускати їй щороку ту суму грошей, яка необхідна її громадянам. А якби люди винайшли казковий мішок, з якого вискакує все, чого душа забажає, або винайшли машину, яка цілком замінює всяку працю людини, то сам розвиток людства зупинився б: розпуста і дикість заволоділа б суспільством, саме суспільство розпалося б: із знищенням необхідності особистої праці історія повинна припинитись», виховання повинно прищепити любов і жадобу до серйозної праці, дати звичку до праці, бо справжня серйозна праця завжди важка.

К. Ушинський надавав великого значення фізичній праці, вважаючи дуже корисним, щоб людина у своїй діяльності поєднувала фізичну і розумову працю, підкреслюючи велике виховне значення сільськогосподарської праці (особливо в сільських школах).

К. Ушинський називає такі вимоги до дитячої праці: посильність як фізичної, так і розумової праці, відповідність вікові дітей: самостійний характер

праці, чергування видів праці: праця фізична не тільки приємний, а й корисний відпочинок після розумової [49, с. 334].

Трудове виховання є практичною підготовкою молодого покоління до участі в суспільному виробництві і водночас найважливішим елементом морального, інтелектуального та естетичного виховання. К. Ушинський працював над створенням такої системи трудового виховання, в якій праця формує моральні й інтелектуальні риси особистості. Своє виховне значення він вбачав в тому, щоб праця увійшла в духовне життя людини, яку виховують, у життя колективу, щоб захоплення працею ще в роки отрочтва і ранньої юності стало одним з найважливіших його інтересів.

Трудова культура – це такий ступінь духовного розвитку, коли людина не може жити без праці в ім'я загального блага, коли праця наповнює її життя високим моральним натхненням, духовно збагачує життя колективу.

Праця може стати джерелом радості лише тоді, коли людина бачить у ній щось значніше, ніж добування коштів для задоволення матеріальних потреб, – духовну творчість, розкриття своїх здібностей, таланту. Ідеал трудового виховання за К. Ушинським полягає в тому, щоб кожна людина вже в роки дитинства і ранньої юності знайшла ту працю, в якій найповніше і найяскравіше розкривалися б її природні задатки, яка давала б їй щастя духовної творчості. Аналізуючи готовність учня до трудового життя, педагог думає про те, що він уміє робити для суспільства і що дає йому праця для його особистого духовного життя, якою мірою в трудових успіхах розкриваються його сили, здібності [50, с 12 – 14].

К. Ушинський добивався того, щоб дитину надихало на працю бажання принести користь суспільству. Тому залучав дітей насамперед до роботи, яка створює всенародні багатства (підвищення родючості ґрунту; закладання полезахисних лісосмуг, виноградників, садів; участь у будівництві господарських і культурно-побутових споруд та доріг). Така праця для суспільства, для майбутнього стає для дітей школою морального загартування. У того, хто в дитинстві й отрочтві близько бере до серця суспільні інтереси,

виховується почуття обов'язку, честі. Совість не дозволяє йому бути байдужим, коли мова йде про суспільні цінності [50, с. 21].

Не слід поспішати рано залучати дитину до оплачуваної праці – це може прищепити користолюбство, дух корисливості. До того як одержати першу оплату за свою працю, учень повинен набути значного морального досвіду безоплатної праці, яка створює матеріальні цінності для суспільства. Гроші, якими оплачується колективна праця учнів, ідуть, за бажанням самого колективу, для задоволення матеріальних і духовних потреб членів колективу. «У роки дитинства, отрочтва, ранньої юності ми розкриваємо перед людиною найвищу красу життя – служіння суспільству своєю працею. Сотні фактів – життєвих доль – переконали нас у тому, що, чим більше доклала людина в дитинстві, отрочтві і юності своїх зусиль у безоплатній праці для суспільства, тим глибше вона бере до серця те, що, здавалося б, безпосередньо не стосується її особисто» [21, с. 345]].

Високий моральний зміст праці К. Ушинський вбачав також у тому, що людина втілює в матеріальні результати праці свій розум, майстерність, безкорисливу закоханість у справу, готовність передати свій досвід товаришам. Він добивався, щоб у своїй праці дитина переживала, відчувала свою честь, гідність, пишалася своїми успіхами.

Перш ніж зрозуміти суспільне значення праці, дитина повинна відчутти, що без праці не можна жити, що праця дає радість, повноту духовного життя. Необхідно прагнути до того, щоб праця увійшла в духовне життя ще в молодшому віці. Аналізуючи трудові процеси виробничого оточення, педагог знаходив в ньому те, що яскраво, наочно, зрозуміло для дітей розкриває суспільне і творче значення праці, переконує їх у тому, що вони беруть участь у створенні матеріальних цінностей для суспільства. Дитина переживає почуття гордості, честі, гідності; праця входить в її духовне життя [43, с. 89].

Особливо корисно в ранньому віці залучати дітей до обробки матеріалів (дерева, металу тощо) за допомогою машин і механізмів. Це ціла галузь трудового виховання.

Природі дитини властиве прагнення до змін, чергування, поєднання двох, трьох видів трудової діяльності, що мають свої характерні риси, специфіку операцій, умінь. Та сама дитина, яка із захопленням вирощує рослини на ділянці або в теплиці, доглядає за тваринами, з не меншим задоволенням працює в гуртку юних техніків або займається художньою творчістю. У різноманітності діяльності, у новизні справи дитина знаходить задоволення.

На думку педагога неприпустимою є одноманітність праці. Чим різноманітнішою була праця дітей у роки дитинства і ранньої юності, тим свідоміше юнак, дівчина вибирають спеціальність, тим яскравіше розкриваються їхні індивідуальні нахили [64, с. 56 – 57].

Праця дітей повинна мати якомога більше спільного з продуктивною працею дорослих і щодо суспільного значення, і щодо технології трудових процесів. Чим більше схожа праця дітей на працю дорослих, тим більший її виховний вплив.

Не можна затримувати розвиток дітей; вони повинні якомога раніше використовувати такі самі знаряддя праці, як і дорослі. Звичайно, машини, механізми, інструменти для дітей повинні відповідати віковим особливостям, правилам шкільної гігієни і техніки безпеки.

Одним із найсильніших спонукань до фізичної праці є важливість задуму цієї праці, поєднання зусиль розуму та рук. Чим важливіший задум, тим з більшим інтересом виконується найпростіша робота. Оволодіння майстерністю, дослідження, експериментування, використання даних науки в праці – усе це дитина усвідомлює і переживає як моральну гідність [26, с. 76].

Особливо важливо забезпечити єдність фізичних зусиль та інтелекту в сільськогосподарській праці, де багато одноманітних трудових процесів.

Усе, що роблять діти в молодшому і середньому віці, слід розвивати, поглиблювати, застосовувати на ширшій основі, коли вони стають старшими. Дуже важливо, щоб праця в роки дитинства полегшувала опанування нових умінь і навичок у роки юності.

Раннє включення в трудову діяльність дає змогу добитися того, що в 10-12-річному віці дитина в нас уміє обробляти ґрунт, готувати його під зернові й технічні культури, вирощувати і збирати врожай цих культур, вирощувати плодові дерева, заготовляти добрива і вносити їх у ґрунт, перетворювати неродючий ґрунт у ґрунт високої родючості, керувати двигуном внутрішнього згоряння, працювати на токарному і свердлильному верстатах.

Посильність дитячої праці визначається не тільки відповідністю фізичного навантаження силам дитини, а й правильним чергуванням розумової і фізичної праці, а також різноманітністю видів трудової діяльності. Будь-яку фізичну працю дитини треба розглядати в тісному зв'язку з усім її духовним життям.

Радощі праці відкриваються перед дитиною не лише тоді, коли їй доступні також інші радощі, культурні цінності та духовні блага – художня література, музика, живопис, спорт, подорожі по рідному краю. Підносячи людину, розвиваючи в неї благородство душі, ці блага і цінності допомагають їй глибше осмислити і пережити радість творчості, творення. Чим більше джерел людської культури відкрито перед розумом і серцем у роки отрочтва і ранньої юності, тим більшою мірою праця облагороджує людину [28, с. 22].

Успіх трудового виховання залежить від належно підготовленої матеріальної бази, від правильного визначення видів трудової діяльності, що пропонується дітям, а також від педагогічно доцільних форм і методів виховної роботи.

Розкриваючи роль праці для формування особистості, С. Русова у своїх ранніх працях зазначала, що праця – це основа такого виховання, яке мусить збудити в дитячій душі найбільше самостійної творчості, дати вільно розвинути цільній самостійній індивідуальності. «Праця в сучасному вихованні є метод, яким кожне знання зафіксується в дитячій свідомості тим, що воно здобувається дитячою рукою: через руку в розум» [37, с. 53].

С. Русова подала цілий ряд цікавих і корисних порад щодо ефективної організації дитячої праці в школі, де має панувати цікава, вдумлива, потрібна

людині та суспільству праця, яка б підносила, виховувала і розвивала учня і водночас слугувала б засобом долучення його до активної участі у виробництві. Кожен вид праці, наголошувала вчена, треба свідомо і цілеспрямовано використовувати для всебічного виховання особистості. Завдання школи полягає в тому, щоб не тільки навчити учнів основам наук, дати їм відповідну освіту, сформувати практичні уміння і навички, а й викликати глибоку внутрішню потребу до трудової діяльності. «Треба, щоб школа обгорнула дитину ласкою, – писала С. Русова, – викликала усі її творчі сили, зацікавила до науки, до праці, розвинула етичну громадську свідомість; треба щоб за шкільні роки учні навчалися працювати не з-під погрози екзамену, або свідоцтва, або інших зовнішніх приман, а через те, що робота є природна потреба їх здорової вдачі; треба, щоб робота завше їм була цікавою й приємною» [36, с. 15].

Сучасний дослідник творчої спадщини С. Русової І. Зайченко, узагальнюючи її погляди, відзначає, що головними завданнями школи в галузі трудового навчання Софія Федорівна вважала виховання у дітей глибокої любові до праці та до людей праці; ознайомлення з основами сучасного їм промислового і сільськогосподарського виробництва; формування у процесі навчання і громадсько-корисної праці певних трудових умінь і навичок; сприяння усвідомленому виборі майбутньої професії. Вона підкреслювала, що лише за дотримання певних педагогічних вимог дитяча праця виявляє свої виховні якості: усвідомленість учнями трудового завдання і його значення; посильність праці і відповідність її віковим та індивідуальним особливостям; взаємозв'язок і взаємообумовленість фізичного, морального та інтелектуального розвитку особистості; колективний характер певних видів праці; спільна трудова діяльність учнів, з одного боку (для нетворчих видів праці), і самостійна, індивідуальна діяльність учнів у процесі творчих видів праці; доведення кожного трудового завдання до свого логічного завершення; керівництво і контроль дитячої праці з боку вчителя; наступність у наростанні складності трудових завдань [38, с. 23].

Не залишилися поза увагою вченої питання творчої праці дітей. Вона зазначала, що «взагалі дитячу працю треба так провадити, щоб творча робота могла якнайкраще індивідуалізуватися, а більш механічна щоб провадилася в спільних зусиллях класу, гуртка» [40, с. 35]. Софія Федорівна наголошувала на необхідності «розвивати самодіяльність дитини, звичку до праці й до праці громадської», так організувати навчально-виховний процес у майбутній школі, щоб праця й навчання йшли у нерозривному зв'язку, «захоплювали дитину й давали їй радість» [39, с. 21].

С. Русова розвиває думки про творчу працю, вважає зміст навчання категорією історичною, зумовленою соціально-економічним, науковим і духовним розвитком суспільства. На її думку, учні повинні опанувати основи наук, необхідні для всебічного розвитку її особистості, формування їх громадських поглядів, переконань, підготовки для участі в різноманітних видах діяльності, отримання професійної освіти. Водночас вона зауважує, що розумовий процес навчання не є чимось закінченим, обмеженим низкою фактів, явищ, в ньому мають найбільше значення не так привласнені факти і звички, як розвиток нахилу до знання, до шукання нових фактів, до утворення нових розумових звичок. Виходячи з цих положень, С. Русова визначає такі елементи змісту освіти: знання, вміння, навички, а механізмом їх формування вважала творчу діяльність учнів, їх емоційно-ціннісне ставлення до того соціально-культурного досвіду, що становить зміст шкільної освіти. Не відкидаючи чітко окресленого кола з усіх шкільних предметів (як гуманітарних так і природничо-математичних), вчена пропонує в зміст освіти включати творчі завдання, пошукову творчу діяльність. Їй імпонує позиція Дж. Дьюї щодо того, що набуті учнями знання не повинні бути знаннями заради самих знань, а бути «інструментами» для набуття нових знань, тому вона вимагає обов'язкового використання засвоєних знань у практичній творчій діяльності учнів при розв'язуванні як інтелектуальних так і практичних завдань [37, с. 33].

Більш глибоке розуміння ролі трудового навчання в загальній освіті дає Софія Русова у своїх працях еміграційного періоду, тобто після 1920 року.

Вивчаючи досвід західних країн, вона переконалась, що трудовий принцип – це основа, на якій потрібно будувати нову національну школу. У своїй книзі «Єдина діяльна (трудова) школа» (1923) педагог знайомить читачів з організацією навчання в школах інших країн, сподіваючись, що це може допомогти точніше зорієнтуватися українським освітянам і дасть можливість впровадження нових педагогічних ідей у практику [39, с. 11]. Аналіз напрямів розвитку нової зарубіжної педагогіки Софія Русова зробила також у своїй праці «Сучасні течії в новій педагогіці» (1932) і дійшла висновку: «Придивляючись до головних виявів нової педагогіки, ми ясно бачимо, що вона, відповідно до дослідів психології й потреб життя, виставляє такі загальні вимоги: по-перше, у виховання мусить бути внесена можлива інтенсивніша індивідуалізація; по-друге, виховання має бути соціалізоване відповідно до соціальної психології; по-третє, навчання має бути відповідно до потреб життя – індустріалізоване, має викликати в учневі найбільшу творчу активність; і наостаннє, і навчання, і виховання мусять спиратися на глибокому певному психологічному дослідженні як окремої особи учня, так і цілого гуртка, колективу дітей, а також їх оточення» [40, с. 17].

Дитяча праця, на думку С. Русової, є основою виховання. Зокрема, ручна праця повинна забезпечити творчу активність дітей, задоволення від результату. А старші дошкільники здатні до усвідомлення соціальної значущості праці. Це сприяє вихованню відповідальності, почуття обов'язку [38, с. 14].

На важливості трудового виховання як засобу всебічного розвитку дитини наголошувалося на з'їздах з дошкільного виховання. У 1919 р. на першому з'їзді було визначено види дитячої праці і вимоги до її організації. Другий з'їзд (1921) звернув увагу на зв'язок праці і гри. На основі його рішень у центральному дитячому садку Першої дослідної станції з дошкільного виховання, яка була експериментальним майданчиком для досліджень проблем дошкільної освіти, було введено самообслуговуючу, ручну та суспільну працю, необхідну для всіх (в саду, на городі тощо) [8, с. 46].



Видатний педагог Антон Семенович Макаренко розробив цілу систему трудового виховання в сім'ї. Він вважав, що особливо важливою для трудового виховання в сім'ї є участь дитини в господарських справах. Робота дитини виховує чесність, дбайливість, колективізм, привчає її рахуватися з інтересами інших людей. Дитяча праця розвиває бережливість, свідомість, відповідальність, уміння розпоряджатися своїм часом і планувати свою роботу. Щоденна праця привчає дітей поважати буденну, хоча не завжди цікаву, але потрібну домашню працю, цінувати та поважати працю старших.

А. Макаренко радив дотримуватися певних принципів трудового виховання: трудове виховання в сім'ї повинно передбачати підготовку повноцінного громадянина, здатного брати участь у суспільній праці; праця в сім'ї не повинна бути важкою, примусовою. Вона мусить бути творчою; виховання працелюбства у дітей потрібно поєднувати з моральним вихованням, з гуманним ставленням до людей; у трудовому вихованні дітей необхідно виходити з того, що в праці дитина розвивається не тільки фізично, а й духовно.

Велику увагу трудовому навчанню дітей також приділяв В. Сухомлинський. «Трудове виховання – зазначав педагог, – це, образно кажучи, гармонія трьох понять: треба, важко, прекрасно. Може і не було б потреби говорити спеціально про трудове виховання, коли б у школі та сім'ї панувала єдність трьох начал... Немає і не може бути виховання поза працею і без праці, тому що без праці в усій її складності і багатоманітності людину не можна виховувати» [46, с. 97].

Тільки-но людина криком оповістить світ про своє народження, починаються її вчинки, починається її поведінка. Людина поступово відкриває світ, пізнає його розумом і серцем. Вона бачить матір, усміхається їй, і її перша невиразна думка, якщо тільки можна її назвати думкою, – це відчуття того, що мати (а потім і батько) існує для неї, для її щастя. Людина спинається на ноги, бачить квітку й пурхаючого над нею метелика, бачить яскраву іграшку – і мама, і тато радіють, коли він син, радіє... Чим далі, тим більше вступає в дію закономірність: якщо поведінка, вчинки, інтереси маленької людини

продовжують диктуватися тільки її потребами – людина калічиться. У неї розвивається ненормальні підвищені вимоги до життя і майже повністю відсутні вимоги до себе.

Саме так проростають тонкі, ніжні корінчики, що несуть поживні соки лінощам, неробству, дармоїдству, безсердечності, байдужості до того, що для мене працюють інші люди. З роками розвивається духовна пустота, а потім зароджується й розчарування, яке переживають уже з перших кроків самостійного трудового життя ті молоді люди, дитинство й отроцтво яких було бездумним задоволенням їхніх потреб [47, С. 2].

Працю дитини В. Сухомлинський розглядав у нерозривній єдності з вихованням високих моральних почуттів до батьків та інших дорослих людей. І якщо батьки хочуть, щоб їхні діти виростили справжніми людьми, вони повинні забути про легке безтурботне дитинство для них. Життя дітей не мислиме без праці, без фізичної та духовної напруги.

Дуже рано проявляється прагнення дитини до пізнання і творчості. Коли діти починають говорити, вони засипають дорослих тисячами запитань: «Що це?», «Як це називається?», «Чому?». А з яким задоволенням вони малюють, ліплять, клеять, вирізують, створюють образи своєї бурхливої фантазії.

Первинне дитяче прагнення до праці радісне і світле, і воно повинно весь час жити в людині. Це прагнення дала людині сама природа. І тут важливу роль відіграє вміння батьків уважно ставитися до прагнення дітей допомогти дорослим. На жаль, на цю обставину не завжди звертають увагу. Батьки досить часто розцінюють таку допомогу як мало значущу, недоречну і навіть зайву. У відповідь на бажання дитини допомогти, заклопотані батьки відповідають: «Забирайся геть! Ти мені заважаєш!», «Я поспішаю, я сам швидше впораюся!» Діти в такій ситуації відчувають себе ображеними, стають дратівливими. Досить кілька разів відмовитися від допомоги, і дитина вже боїтиметься, її запропонувати. У ній зникає бажання працювати, і вона лише спостерігає, причому байдуже, за роботою дорослих [47, С. 4].

Людина, яка в дитинстві навчилася втілювати свої духовні сили в матеріальні результати праці, стає чутливою до оточуючих. Створюючи в праці матеріальні й духовні цінності, людина створює і сама себе. Власне, людське життя починається з того часу, коли людина робить не те, що хочеться а те, що треба робити в ім'я загального блага.

Чим раніше входить у людське життя поняття обов'язку, формуючи інші, вищі потреби, що впливають з нього, тим благородніша, духовно багатша, морально чистіша, чесніша буде ваша дитина. «Не бійтеся дитячого поту, мозолів, втоми!» – писав В. Сухомлинський [47, С. 5].

Праця вимагає напруження фізичних і духовних сил. Щоб трудове виховання було успішним, варто пам'ятати поради для успішного трудового виховання дітей у сім'ї: кожного дня привчайте дітей до праці; підберіть їм посильні трудові доручення і терпляче домагайтеся виконання; радійте успіхам дитини, заохочуйте її трудові починання. Нехай не дратують вас невдачі. Навчіть малюка, як треба робити правильно; ніколи не карайте дітей працею; виховуйте в них працелюбність і повагу до праці інших особистим прикладом, намагайтеся, щоб у вас не розходилися слова і справи; обов'язково розповідайте дітям про свою виробничу і громадську діяльність, про працю ваших товаришів, яких вони знають; не залишайте поза увагою розповідь сина чи доньки про справи. Вислухайте їх до кінця; сприяйте участі дитини у трудових справах, які проводяться у садочку; намагайтеся самі надавати групі та садочку посильну допомогу. Вона матиме позитивний вплив на дитину; пам'ятайте: вихователь – ваш союзник у трудовому вихованні дитини. Радьтеся з ним, підтримуйте його авторитет.

У 20 – 30-ті роки теоретики і практики дискутували питання про те, що є головним у вихованні дитини: праця чи гра. У процесі дискусій дійшли висновку, що ці види діяльності дитини не повинні протиставлятися один одному: граючи, дитина трудиться, а працюючи, грається. Відтак у 50 – 60-ті рр. питання трудового виховання були відображені і в програмних документах

дошкільних закладів, і в наукових дослідженнях (О. Усова, Л. Порембська, Я. Неверович та ін.).

Сучасні українські дослідники проблеми трудового виховання (З. Борисова, В. Павленчик, Г. Беленька, М. Машовець) вивчають питання виховного значення праці дітей у дитячому садку і сім'ї.

Трудове виховання має розпочинатися з дошкільного дитинства, оскільки в цьому віковому періоді закладаються базові якості особистості, «засвоюються моральні правила і норми, розвивається довільна поведінка» [1, с. 5], наголошується в базовій програмі розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі». Відповідно до цього документу дорослий має допомогти дитині осмислити власні цінності через призму суспільних. Роль орієнтирів у дошкільній освіті визначено в Законі України «Про дошкільну освіту», де вказано, що «Базовий компонент дошкільної освіти – державний стандарт, що містить норми і положення, які визначають державні вимоги до рівня розвиненості та вихованості дитини дошкільного віку, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті» [5, с. 38]. У дошкільному навчальному закладі трудове виховання реалізується за такими напрямками: ознайомлення дітей з працею дорослих, формування інтересу й поваги до неї; організація безпосередньої трудової діяльності дітей. З. Борисова зазначає, що «... напрямки взаємопов'язані: спостереження за працею дорослих викликає у дітей бажання наслідувати дорослих, допомагати їм, включатися в їх працю; з другого боку – самостійна трудова діяльність сприяє вихованню у дітей позитивного ставлення і поваги до праці дорослих, прищеплює перші трудові навички і вміння» [4, с. 12]. У той же час науковці привертають увагу до того, що батьки не достатньою мірою усвідомлюють важливість трудового виховання, виховний потенціал праці. Зокрема, Л. Калуська вказує, що основою виховання працьовитості, поваги до людини трудівника і дбайливого ставлення до предметів її виховання мають стати сформовані «чесність, сумлінність, охайність, доброзичливість, відповідальне ставлення до виконання трудових завдань та доручень; уміння доводити справу до кінця; діставати втіху від

доброї роботи; бажання допомагати іншому; зацікавлення професіями дорослих; шанобливе ставлення до всього, що виготовлене людськими руками» [6, с. 8]. Г. Беленька зауважує, що основне завдання трудового виховання дошкільників на сьогоднішній день полягає у формуванні у дітей «стійкого переконання, що праця є прекрасною життєвою необхідністю людини, а її результат – цінністю» [3, с. 7]. Але чи існують у сучасних родин таких переконання власне у батьків – невідомо.

До актуальних проблем трудового виховання в нових соціально-економічних умовах належать: виховання у дітей основ економічної грамотності, здатності сприймати і використовувати економічну інформацію; відбір видів праці, які найбільше цікавлять дітей у зв'язку з модернізацією економіки; підвищення педагогічної компетенції батьків у питаннях організації дитячої праці в умовах родинного виховання.

## **2.2. Трудова діяльність та її роль у формуванні особистості дитини старшого дошкільного віку**

З перших днів від народження дитини батьки виношують сподівання, що вона виросте гармонійною особистістю, успішним спеціалістом, продовжить їх справу чи реалізує здібності і вміння у самостійно обраній сфері діяльності. Намагаючись виховати її цілеспрямованою, працелюбною, здатною долати труднощі на шляху до мети, вони покладають сподівання і на досвід дошкільних установ.

Трудове виховання дітей покликане забезпечити вирішення таких завдань [53, с. 255 – 258]:

1. Формування мотивації (потреб, інтересу, почуття обов'язку і відповідальності), позитивно-емоційного ціннісного ставлення до праці як до форми буття і способу самореалізації людини.

2. Формування системи знань, необхідних для трудової діяльності, вибору професії, соціального, професійного і життєвого самовизначення.

3. Формування досвіду суспільно корисної виробничої діяльності, вміння використовувати теоретичні знання на практиці, здатності до творчості.

Вирішення цих завдань відбувається у процесі загальноосвітньої підготовки, трудового навчання, різноманітної за змістом і формою трудової діяльності.

Для того щоб праця стала засобом виховання, вона повинна бути змістовною, мати особистісну і суспільно корисну значущість, чітку організацію. Процес праці слід будувати на моральних засадах (мета, процес, результат). Моральна сутність її виявляється не лише в бажанні трудитися, діяти творчо, домагатися значущого для себе та інших результату, а й у колективному характері трудової діяльності, що вимагає узгодження мети і дій її учасників, взаєморозуміння і допомоги.

З огляду на особливості розвитку дітей дошкільного віку виокремлюють завдання трудового виховання, пов'язані з формуванням і розвитком мотиваційної сфери, навичок трудової діяльності, становленням особистості. У реальній педагогічній практиці воно покликане забезпечити [51, с. 43]:

1. Виховання інтересу до праці дорослих, бережливого ставлення до їх результатів, поваги до людини-трудівника. Праця є особливим видом діяльності, спрямованим на створення суспільно значущих результатів. Ознайомлюючись із працею дорослих, дитина бачить трудовий процес, його конкретні результати, пізнає їх роль у задоволенні потреб людини. Оскільки дитина від природи схильна до наслідування, все цікаве їй приваблює, педагог має широкі можливості для спрямування її вільної діяльності, ініціювання певних емоцій, прагнень. Від педагога залежить усвідомлення дітьми того, що праця потребує фізичних і вольових зусиль, уміння, терпіння.

Спираючись на емоції дітей, бажання брати участь у житті і діяльності дорослих, вихователь роз'яснює, що саме працею дорослих створені всі блага, які їх оточують, наголошуючи, що сенс праці полягає у створенні необхідних для людини благ і розвитку самої людини (інтелекту, умінь, сили, цілеспрямованості, волі). Якщо праця не зорієнтована на конкретний результат,

не створює необхідних суспільству, людям цінностей, то вона і не має суспільного значення. Бажано, щоб всі діти пізнавали це не лише зі слів, а й на конкретних життєвих прикладах. Такі старання педагога сприяють формуванню позитивного ставлення дитини до праці дорослих, людини-працівника, майстра своєї справи, розумінню суспільно значущих мотивів праці, усвідомленому прилученню до трудової діяльності [26, с. 87].

2. Формування навичок трудової діяльності. Уже в дошкільному віці діти намагаються наслідувати працю дорослих. Слід допомогти їм усвідомити, що процес має певну послідовність операцій, потребує відповідних старань і вмінь. З часом діти починають розуміти, що перед тим, як приступити до праці, треба знати її мету, уявити її процес і результат, підібрати необхідні засоби (речі, комплекс речей, якими людина діє на предмети праці) і предмети праці (сировина, матеріали тощо), здійснювати цілеспрямовані трудові дії, взаємодіяти з іншими людьми.

Спершу діти мають опанувати прості трудові уміння (розстібати і застібати гудзики, розставляти хлібниці на столи, поливати рослини), а згодом – цілісні трудові процеси (накрити стіл до сніданку чи обіду, випрасувати білизну ляльки, прибрати в куточку природи тощо). Оволодіння трудовими навичками розширює можливості дітей щодо участі у простих трудових процесах вдома, дитячому садку, виховує самостійність, ініціативу, впевненість у своїх силах.

Постійна участь у різних видах праці формує вміння і звичку працювати регулярно, переборювати труднощі, виховує організованість, самостійність, вольові якості особистості [9, с. 84].

Організуючи трудову діяльність дітей дошкільного віку, педагог має бути особливо уважним до їх індивідуальних особливостей, сприяти виробленню індивідуального стилю трудової діяльності, оволодінню своєрідними прийомами роботи. Це забезпечить максимальне використання цінних особливостей характерів дітей, їх ставлення до праці, компенсує те, що перешкоджає успіху в роботі.

3. Виховання особистості дитини у процесі її трудової діяльності. Ця група завдань передбачає виховання відповідальності, самостійності, цілеспрямованості, ініціативи й витримки. Без них неможливе формування основ працелюбства (звички до трудових зусиль, готовності брати участь у трудовій діяльності, вміння доводити розпочату справу до завершення). Педагоги, батьки мають зважати, що організм, психіка дошкільників швидко втомлюються від одноманітної, складної роботи, і регулювати обсяг і тривалість конкретних робіт, чергуючи елементи статичного й динамічного навантаження. Оптимізація трудових зусиль дітей вбереже їх від розчарувань, непомірної втоми, що є важливими передумовами їх позитивного ставлення до праці [16, с. 43].

Розвиток особистості дитини обумовлений такими особливостями праці:

– результативність, яка сприяє вихованню цілеспрямованості, звички доводити почату справу до кінця, адже планування майбутнього результату, необхідність виконання запланованого, можливість використання результату спонукають дитину серйозно ставитися до роботи;

– творчий характер, що розвиває налаштованість дитини на пошук, удосконалення своєї праці і себе у праці; немає нетворчої праці, оскільки за будь-яких обставин дитина має змогу зробити щось по-новому, не так, як завжди, знайти нові форми взаємодії з однолітками [16, с. 44].

Будучи спрямованим на особистісний розвиток дитини, трудове виховання дітей дошкільного віку пов'язане з фізичним, моральним, розумовим вихованням. Конкретні його завдання, форми організації трудової діяльності дітей зумовлені як виховними можливостями праці, так і віковими особливостями дошкільнят.

За твердженням психологів, праця є одним із провідних чинників всебічного розвитку дітей. Це положення вони аргументують тим, що дитина вже наприкінці молодшого дошкільного віку починає прагнути самостійності, заявляючи «Хочу сам». На думку Д. Ельконіна, два чинники спонукають дитину дошкільного віку до трудової діяльності: тенденція до самостійності та



інтерес до всього, що стосується життя і праці дорослих. Однак ці прагнення дошкільнята можуть реалізувати не лише у трудовій, а і в інших видах діяльності. Тому необхідна педагогічно доцільна організація залучення дитини до праці. «Праця мусить збудити в дитячій душі найбільше самостійної, природної творчості, дати вільно розвинутися цільній гармонійній індивідуальності», – стверджувала С. Русова, виокремлюючи такі характерні риси дитячої праці, як вияв активності дитини, її безпосереднього свідомого бажання (інтересу, цікавості до чогось). Праця має завжди конкретне завдання і реальні наслідки (цим і відрізняється від гри). Вона є приємною дитині, яка самостійно знаходить засоби досягнення бажаної мети [45, с. 17].

Порівняно з трудовою діяльністю дорослих праця дітей дошкільного віку має такі особливості [22, с. 57 – 58]:

1. Умовність. Праця дітей ще не пов'язана із суспільно значущим результатом, оскільки, як правило, не створює ні матеріальних, ні культурних цінностей. Водночас вона є результативною, а результатом тут стає не тільки її матеріальне втілення (вирощена рослина, виготовлені іграшки, накритий стіл тощо), а й моральний фактор (дитина відчуває значущість затрачених зусиль).

2. Поступове вироблення здатності мотивувати трудову діяльність. Молодші діти ще не здатні формулювати мотиви, їх приваблює процес участі у спільній з дорослим справі так само, як приваблює спільна гра. У старшому дошкільному віці діти мотивують свою працю тим, що вона їм подобається, бажанням допомогти дорослому, одержати від нього позитивну оцінку, перевірити свої сили (мотив самоствердження). З'являються у них і суспільні мотиви – принести користь іншим людям.

3. Динамічний розвиток компонентів трудової діяльності дітей дошкільного віку. Включаючись у трудову діяльність, дитина поступово починає усвідомлювати, що будь-яка праця повинна переслідувати конкретну мету, завершуватися певним результатом. Однак чим менша дитина, тим частіше вона відволікається, цікавлячись не стільки результатом, скільки процесом праці, що часто спричинює повторення одних і тих самих дій,

віддаляє від мети, перетворює працю на гру. Тому дорослі повинні допомогти дитині усвідомити мету своїх дій, зв'язок між метою і результатом, навчити проектувати трудовий процес. Навіть старші дошкільники часто планують роботу безпосередньо в процесі її виконання, що не сприяє виробленню наполегливості, ретельності, цілеспрямованості. Враховуючи це, дорослі спочатку самі планують роботу дітей, потім поступово залучають їх до планування, надаючи їм у цьому все більшої самостійності.

4. Виховна значущість як найвища цінність дитячої праці. Беручи участь у праці постійно, дитина виробляє у собі самостійність, відповідальність, звичку до трудових зусиль, прагнення допомогти товаришеві, ініціативність та інші особистісні якості. Проте участь дитини у трудовому процесі без створення педагогом відповідних умов не тільки не забезпечує виховного впливу, а й породжує протилежний ефект. Часто негативне ставлення дітей до праці є наслідком неправильного залучення до неї (праця як покарання, трудові доручення за відсутності необхідних для них навичок, недостатня увага вихователя до результату, неправильна оцінка зусиль).

5. Тісний зв'язок праці малюка з грою. За твердженням П. Блонського, між грою і працею немає великої різниці, оскільки найвища форма праці (творча праця) є подібною до гри, містить у собі елемент насолоди від процесу діяльності. До того ж творча праця часто виникає саме з гри. Однак людині нікуди подітися від повсякденної роботи, до якої у дитини немає природного нахилу. Усвідомлення її необхідності приходить унаслідок певної підготовки, змістом якої є спочатку гра дитини, потім – творчість, що розвивається у грі і спрямовує її до творчої праці. На основі ігор, творчої праці формується звичка до буденної роботи, обтяжливості і монотонності якої полегшуються захопленням дитини своєю діяльністю. І гра, і праця приносять дитині задоволення, є засобами її самореалізації. Спершу дитина готується до праці у процесі гри, майже у кожному різновиді якої наявний певний трудовий елемент. Гра дає змогу виявляти в ігровій формі різноманітні трудові навички, оскільки однією з основних тем дитячих ігор є праця. Потреба самостійно щось

зробити, створити вперше виникає у грі і зумовлена саме її вимогами (виготовити, наприклад, необхідний ігровий атрибут). Водночас у дитини формуються цілеспрямованість, вольові якості, самостійність, ініціативність.

Включення гри до праці дітей допомагає підвищити ефективність її виховного впливу, забезпечити основу для вироблення інтересу до праці, бажання трудитися. Однак не варто намагатися перетворити на гру будь-які трудові завдання чи якомога раніше відокремити працю від гри.

Як зауважував А. Макаренко, несвоєчасне відокремлення гри від праці було б справжнім насильством над дитиною і викликало б у неї відразу до трудового зусилля та ще сильніше прагнення до гри. Дитину слід поступово готувати до усвідомлення того, що її трудові доручення, якими б простими чи складними вони не були, є обов'язковими. Гра, хоч і створює можливості для підготовки до праці, але не замінює власне трудової діяльності дошкільнят. Це особливо важливо стосовно дітей молодшого дошкільного віку, яким властиві нестійкі мотиви поведінки, ігрове ставлення до праці і яких слід спрямовувати на те, щоб трудовий процес не перетворювався на ігровий. Водночас цілком доречно використання у грі старших дошкільників результатів їхньої праці (пошитого лялькового платтячка, змайстрованого човника та ін.) [59, с. 43 – 44].

Одним із компонентів готовності дитини до трудової діяльності є привабливість праці. Цей своєрідний психологічний механізм формується під час усвідомлення дитиною того, що у процесі праці вона відкриває нове у собі, довкола себе, випробовує свої можливості на зовсім іншому рівні вимог, здатна досягти конкретного результату, який приносить радість їй і тим, хто вболіває за її успіхи [49, с. 65 – 68].

Сподіватися на формування цього психологічного механізму в процесі насиченої елементами праці гри недоцільно, оскільки в грі він має зовсім іншу психологічну основу. Це свідчить про необхідність забезпечення найтіснішого зв'язку дитячої праці з грою, використання під час її організації ігрових прийомів, створення ігрових ситуацій, а також виховання ставлення до праці як до обов'язку.

Надзвичайно важливим є ознайомлення дітей з працею дорослих. Феномен праці діти відкривають для себе, спостерігаючи за тим, як працюють дорослі. Це породжує у них бажання наслідувати старших, брати участь у їхній діяльності.

Із працею дорослих діти ознайомлюються у процесі демонстрації різних видів праці, пояснення їх значення (спеціально організовані спостереження, бесіди, екскурсії), а також під час безпосередньої організації спільної діяльності дорослих і дітей. Діти залюбки допомагають дорослим, переймаються їх настроєм, наслідують їх вчинки, набуваючи конкретних знань і уявлень про працю, розвиваючи допитливість, інтерес до діяльності дорослих, проймаючись повагою до людей праці та результатів їх старань. Водночас дорослі мають змогу впливати на поведінку дітей – викликати у них прагнення до праці, досягнення конкретного її результату [7, с. 32].

Під час ознайомлення дітей дошкільного віку з працею дорослих їхню увагу зосереджують на простих трудових діях, спрямованість яких зрозуміла для них (праця вихователя і його помічника, кухаря, лікаря та ін.). Вихователь повинен максимально використовувати приклад трудової поведінки працівників дитячого садка. Однак лише спостереження не достатньо, оскільки дітям важко усвідомити зв'язок праці дорослих із власною поведінкою. Тому необхідно залучати їх до трудового процесу, використовуючи посильні доручення й елементарне співробітництво. Так, під час ранкового прибирання помічник вихователя може доручити дітям принести в поливальниці води, протерти листя рослин у куточку природи тощо. При цьому слід враховувати можливості для самостійної діяльності дитини, у процесі якої вона починає якомога точніше наслідувати працю дорослих [10, с. 36].

Відчутно впливає на формування у дітей прагнення працювати емоційне ставлення дорослого до виконуваної роботи. З раннього віку діти повинні бачити приклад раціонально організованої праці, оволодівати культурою праці: вмінням ставити мету (спочатку з допомогою дорослого, потім – самостійно), планувати й організовувати роботу, використовувати обладнання, послідовно

здійснювати раціональні трудові дії, підтримувати порядок на робочому місці тощо.

Виховна ефективність ознайомлення з працею дорослих залежить від ефективності процесу спостереження, від того, на які аспекти праці дорослих спрямована увага дітей. Самі вони зацікавлюються передусім зовнішніми виявами процесу праці: послідовністю операцій, предметами, знаряддям праці тощо. Тому потрібно спрямовувати їх на те, як людина ставиться до роботи, як здійснюється взаємодопомога у колективній праці. Дітей середнього дошкільного віку підводять до усвідомлення того, якою є людина-трудівник, для чого вона працює, як ставиться до своїх трудових обов'язків. Тобто одночасно зі знаннями про особливості праці діти отримують уявлення про ставлення до неї, про моральні якості тих, хто працює [24, с. 54].

За визнанням психологів, педагогів, раціональною є така послідовність ознайомлення з працею дорослих [36, с. 44]:

- 1) накопичення фактів про процес праці, перетворення предмета праці, результати праці, створення уявлення про її значущість;
- 2) формування уявлень про людину праці, її ставлення до праці;
- 3) формування уявлень про колективний характер трудової діяльності.

Дітям старшого дошкільного віку вже доступне розуміння суспільної значущості праці дорослих, способів досягнення її результатів. Вони виявляють цікавість до праці поза межами дитячого садка. Під час спостереження за працею дорослих вихователю слід звертати увагу дітей на її організованість, узгодженість дій, відповідальність та ін. У цьому віці розширюються можливості для виховання трудових навичок і вмінь. Діти оволодівають навичками самообслуговування, самостійно виконують елементарні обов'язки. Приклад трудової діяльності дорослих впливає на них значно сильніше, ніж на дітей молодшого і середнього дошкільного віку [13, с. 47].

Організуючи спільну діяльність, важливо враховувати форми співробітництва, які залежать від конкретного змісту роботи і віку дітей, а також від того, скільки дорослих і хто саме бере у цьому співробітництві

участь. Чим молодші діти, тим більшу участь у співробітництві мають виявляти дорослі, спрямовуючи, організовуючи працю дітей. У спільній діяльності з дітьми старшого дошкільного віку вихователь має ширші можливості рівноправно працювати разом з ними, виконувати трудові мітки роботи, яка вимагає складних умінь і навичок. Доцільною у ній є участь помічника вихователя, інших працівників дитячого садка. Педагогічно ефективно поєднання активності дорослих і дітей у спільній роботі сприяє перейманню досвіду старших, набуттю навичок, необхідних у майбутній самостійній роботі.

Ознайомленню дітей із працею дорослих сприяють спостереження та екскурсії. Для молодших дошкільників з цією метою організовують екскурсії по дитячому садку, для старших дітей – походи за його межі (до магазину, перукарні, бібліотеки тощо). Добираючи види праці для спостереження, необхідно враховувати їх виховну цінність, доступність змісту для розуміння, ймовірність виникнення у дітей бажання наслідувати трудову поведінку дорослих. Ефективними є повторні спостереження, які забезпечують формування чітких знань про результати і значущість праці [32, с. 55].

Набуті під час спостережень, екскурсій знання й уявлення потребують наступного уточнення і систематизації. З цією метою вихователь проводить з дітьми (переважно старшими) узагальнюючі бесіди («Хто якою працею займається у дитячому садку», «Як ми допомагаємо нашій няні», «Що робить кухар» тощо).

З метою закріплення і уточнення знань про різні види праці використовуються також дидактичні ігри: «Кому що потрібно для роботи», «Відгадай, що ми робимо» (відтворення трудових дій) та ін.

Різноманітні особливості праці дорослих відкривають дітям художні твори різних жанрів (літератури, кіно, живопису тощо), завдяки яким вони пізнають не лише її зовнішні вияви, а й внутрішню суть, мотиваційну сферу, психологічні наслідки. Втім, використання педагогами художніх творів активізує емоційну сферу дітей, спонукає їх до співпереживання з тими, хто працює, за досягнення результату, переконує, що навіть у найскладніших

умовах цілеспрямована і працююча людина зможе досягти своєї мети. Пережиті емоції зумовлюють конкретизацію знань про сутність праці, вимоги, які вона пред'являє людині, і про те, як праця впливає на розвиток, суспільне визнання особистості. Усе це формує основи внутрішньої готовності дитини до самовідданої праці в майбутньому [44, с. 43].

Розглянемо види дитячої праці. Праця є творчим видом людської діяльності, що потребує від людини не тільки спеціальних знань і умінь, дотримання технологічної дисципліни, а й здатності оперативно приймати рішення у нестандартних ситуаціях, постійно вдосконалювати процес праці та створюваний нею продукт. Навіть у дошкільному віці вона є різноманітною за змістом, передбачає використання різноманітних потенцій дитини. Основними видами дитячої праці є самообслуговування, господарсько-побутова праця, праця в природі, ручна (художня) праця. Всі вони мають певні можливості для вирішення виховних завдань [8, с. 32].

Самообслуговування. Виховне його значення полягає у спрямованості на задоволення повсякденних особистих потреб дитини (умивання, одягання, роздягання, прибирання ліжка та ін.). У процесі самообслуговування вона привчається до порядку й організованої поведінки, оволодіває всіма компонентами трудової діяльності. У неї поступово формується вміння бачити результат праці, встановлювати зв'язок між метою, трудовими діями і кінцевим результатом. Дитина стає самостійною, починає усвідомлювати, що праця є першою умовою виховання вільної і незалежної особистості. Якщо в молодшому дошкільному віці за допомогою самообслуговування виховують у дітей самостійність, здатність до переборення труднощів, формують трудові навички, то у старшому дошкільному віці воно стає звичним для дітей. Роботу із самообслуговування дитина має виконувати як щоденну та обов'язкову. Уваги педагога вимагає чіткість організації життя дітей, наявність відповідних побутових умов, що є передумовою своєчасності, постійності, систематичності, належної якості самообслуговування дітей [52, с. 44].

Господарсько-побутова праця. Метою господарсько-побутової праці є підтримання чистоти і порядку в приміщенні, на інших територіях життєдіяльності дитини, допомога дорослим в організації режимних процесів тощо. У молодшому дошкільному віці вихователь привчає дітей виконувати прості трудові дії з близьким у часі результатом (допомагати помічникові вихователя накривати на стіл; вихователю – у підготовці до заняття, підтримувати порядок на столі під час заняття, після нього – прибирати матеріали, складати на місце іграшки).

У середньому дошкільному віці вихователь продовжує формувати у дітей інтерес і бажання виконувати завдання дорослих якісно, старанно, охоче. Зміст цієї праці ускладнюється за рахунок збільшення кількості, деталізації процесів. Передусім вихователь має допомогти дитині з'ясувати мету роботи, послідовність трудових дій (раціонально підготувати робоче місце, правильно виконувати посильні трудові дії з досягненням кінцевого результату, навести порядок на робочому місці, уміти працювати вдвох-утрьох) [31, с. 70].

У старшому дошкільному віці діти починають розуміти працю як потрібну і серйозну справу, а інтерес до трудового процесу поєднувати з інтересом до його результатів. Значно складнішими стають для них трудові завдання. Праця у цьому віці все більше відокремлюється від гри, а епізодичні трудові доручення набувають для них значущості постійних обов'язків. Перед педагогами відкриваються можливості для реалізації програмних завдань виховання позитивних взаємин (працювати дружно, узгоджено, допомагати один одному), формування працелюбства, самостійності, активності та ін.

Організуючи господарсько-побутову працю, вихователь використовує різноманітні методичні прийоми: показ виконання кожної елементарної дії та послідовності дій, супроводжуваний детальними поясненнями; безпосередню допомогу у виконанні трудових дій; особистий приклад; постійне нагадування про послідовність дій; використання дидактичних ігор та прийомів, створення ігрових ситуацій; заохочення з урахуванням індивідуальних особливостей і



можливостей дітей; оцінку результатів виконаної роботи, аналіз конкретних суспільно значущих учинків тощо [3, с. 54].

У старших дошкільників поступово згасає інтерес до того виду праці, який стає звичним, повсякденним. Тому для відновлення інтересу до неї слід збагачувати її елементами новизни (конкурс «Хто краще накриє стіл до обіду», колективні обговорення творчого виконання обов'язків черговими у групі та ін.).

Праця в природі. Особливість її полягає в тому, що діти мають справу не з предметами, а з об'єктами живої природи – працюють у куточку природи, на городі, у квітнику, доглядають за тваринами. Основним її виховним завданням є вироблення у дітей інтересу, дбайливого ставлення до живої природи, формування вмінь і навичок з догляду за рослинами і тваринами, вміння правильно користуватися знаряддями праці [2].

Праця в природі є доступним дітям дошкільного віку видом продуктивної трудової діяльності. Кінцева мета (виростити квіти, овочі тощо), її результати конкретні та зрозумілі, однак їх неможливо швидко досягти. Віддаленість результату вимагає від дитини тривалих фізичних і розумових зусиль, повсякденної копіткої роботи, терпіння. Як правило, більшість дітей охоче працює з живими об'єктами, радо доглядає за ними, пізнаючи світ живої природи, розкриваючи свої нові можливості, виховуючи в собі дбайливе ставлення до всього живого. Однак у них ще мало досвіду, умінь, тому дорослі мають разом із дітьми виробити чіткі правила їх поведінки і діяльності у природі [2].

Ручна (художня) праця. Функціональною її метою для дітей є виготовлення виробів з паперу, картону, тканини: іграшок-саморобок, вітальних листівок, ялинкових прикрас, персонажів і декорацій лялькового театру, букетів із засушених рослин, килимків для ляльок, серветок тощо. Виготовлення подарунків рідним і друзям справляє великий вплив на моральну свідомість дитини (привчає виявляти увагу до оточуючих, працювати заради того, щоб зробити їм приємне). Така праця розвиває увагу, спостережливість,

художнє мислення, естетичне чуття, конструктивні здібності, моторні навички дітей, формує корисні практичні навички, збагачує знаннями про властивості різних матеріалів. Її результати здебільшого викликають позитивні емоції, захоплення дорослих, що посилює ефект самопізнання, самоусвідомлення, самоствердження дитини, збуджують у ній здорове честолюбство. Нерідко вже з дошкільного віку дитина починає усвідомлювати свої здібності, талант, виношувати мрію на все життя [3, 45].

У різних вікових групах різні види праці мають неоднакову питому вагу. У молодших і середніх групах переважає самообслуговування та прості види господарсько-побутової праці, а у старших – праця в природі та художня праця.

### **2.3. Виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи у процесі трудової діяльності**

Дошкільний вік характеризується підвищеною допитливістю в різних сферах, але особливий інтерес діти проявляють до природи. Тому екологічне виховання в дитячому садку займає важливе місце в розвитку пізнання навколишнього світу, виробленні гуманного ставлення до всього живого і формуванні усвідомленого поведінки у природному середовищі.

Формування гуманного ставлення до природи – основне завдання екологічного виховання, яка реалізується шляхом розвитку в дітях співчуття, співпереживання і співчуття до всіх живих істот на планеті. Звертає на себе увагу та обставина, що розв'язання проблемної ситуації в системі «суспільство – природа» можливе лише при умові перебудови концепції, що активно впливає на характер ставлення до природи [64, с. 38].

За нинішніх умов відродження української духовності, сьогодення вимагає вирішення цілого спектра проблем, пов'язаних з формуванням та вихованням свідомої особистості є: відповідальної, добродійної і особливо – гуманної. Це є одним із основних завдань Державної національної програми

«Освіта. Україна XXI століття», на цьому будуються сучасні навчально-виховні програми, зокрема і дошкільні.

Таким чином, ми вважаємо, що виховання гуманності у дітей є одним з найважливіших завдань сьогодення. Сучасне дошкільне виховання передбачає переорієнтацію уваги з «інформативного» впливу, коли вихованцеві словесно пояснюють стандартну модель «правильної» поведінки, на діяльнісне виховання, максимальне залучення дитини до творення добра. Виховання гуманного ставлення до об'єктів оточуючого світу передбачає також і розвиток позитивних почуттів до природи. Перебування дітей серед природи, робота на городі і квітнику, рухи на свіжому повітрі в оточенні зелених запашних рослин оздоровлюють малят, роблять їх життєрадісними, бадьорими, спритними, зміцнюють фізично [37, с. 45].

Звичайно виховання гуманного ставлення у дошкільників має на меті формування діяльної любові до природи, тобто оволодіння практичними навичками по догляду за рослинами і тваринами. Особлива цінність праці в природі полягає в тому, що діти дізнаються про нові рослини, тварини, про сезонні явища в природі. Це розширює їх кругозір, сприяє формуванню у дошкільників системи знань про природу, формує реалістичні уявлення про оточуючий світ. Ознайомлення дітей з багатьма об'єктами навколишнього світу дає можливість показати малюкам різноманітність і єдність у природі. Дізнаючись про особливості догляду за живими об'єктами, діти починають усвідомлювати причинну залежність в природі, вплив людини на розвиток рослин і тварин, на навколишнє середовище. Розуміння законів природи сприяє активізації діяльності дітей на покращення природного середовища, оволодіння ними правилами природокористування. Перед вихователем дошкільного навчального закладу стоїть завдання ввести дитину в світ природи, допомогти дітям пізнати природу, виховати в них любовне, бережне ставлення до неї. З самого малку треба навчити дитину берегти зелені насадження на своїй ділянці, на вулиці, в парку, піклуватись про тварин, особливо про птахів, які допомагають охороняти врожай наших садів і городів від шкідників – комах і,

водночас, своїм співом дають нам задоволення; треба запобігати проявам жорстокості у дітей, бо недбалі дії, внаслідок яких руйнується природа, є аморальними. Нищення довкілля є наслідком занепаду особистості і її моральних цінностей [52, с. 18].

Дітям особливо близьке й дороге те, що вони самі виростили. Наявність у дошкільному закладі тварин і рослин, яких діти доглядають, допоможе виховати такі моральні якості, як бережне ставлення до них, любов до праці, відповідальність за доручену роботу.

Як бачимо, значення трудової діяльності у вихованні гуманного ставлення дітей до природи важко переоцінити – вона допомагає зрозуміти, що любов до природи – це не лише милування її красою, а й активна допомога, дбайливий догляд і розумне користування усіма її багатствами.

Любов до природи формується у дітей змалку, як тільки вони ознайомлюються з особливостями навколишнього середовища. Враховуючи надзвичайну емоційну чутливість малюків, перевага надається емоційно-естетичному сприйманню природи, розвитку естетичних, інтелектуальних, гуманістично-спрямованих почуттів у ставленні до навколишнього.

Для формування будь-якої моральної якості важливо, щоб воно відбувалося усвідомлено. Тому необхідні знання, на основі яких у дитини будуть складатися уявлення про змістовність моральної якості, про її необхідність і про переваги оволодіння нею.

У дитини має виникнути бажання оволодіти моральною якістю, тобто, важливо, щоб виникли мотиви для придбання відповідної моральної якості. Виникнення мотиву веде за собою відношення до якості, яке в свою чергу, формує соціальні почуття. Але знання і почуття породжують потребу в їх практичній реалізації – у вчинках, поведінці [26, с. 31].

Таким чином, отримуємо механізм морального виховання: знання і уявлення + мотиви + почуття і ставлення + навички і звички + вчинки і поведінка = моральна якість.

Головна особливість механізму морального виховання полягає у відсутності принципу взаємозаміни. Це означає, що кожен компонент механізму важливий і не може бути ні виключеним, ні замінений іншим [3, с. 104].

Взявши за модель цей механізм, робота з формування у дітей гуманного ставлення до природи має відбуватися у таких напрямках: формування у дітей позитивних почуттів до природи; оволодіння дітьми знаннями про об'єкти природи; практичне вправлення дітей по догляду за об'єктами природи.

Екологічне виховання дітей у ЗДО здійснюється на всіх етапах навчально-виховного процесу шляхом постановки мети, завдань та організації предметно-розвивального середовища. Також важливе значення у екологічному вихованні дітей відіграє залучення їх до посильної трудової діяльності, тому що у процесі її здійснення відбувається формування знань про залежності у природі, бажання спілкуватися з нею, засвоєння правил раціонального природокористування. На перших етапах залучення дітей до трудової діяльності їх цікавить лише сам процес виконання трудових дій, поступово формується уявлення про її суть та суспільне значення. У свою чергу, естетична насолода від очікуваного і бажаного результату даного виду роботи спонукає дітей до подальшої активності під час дозвілля. Щоб виконувана дітьми трудова діяльність сприяла їх екологічному вихованню, вона повинна приносити їм радість від досягнутих результатів та власної корисності іншим членам суспільства [2, с. 26]. Посильна трудова діяльність є обов'язковим елементом розвитку дітей у ЗДО. Її екологічне спрямування можна прослідкувати під час того, як діти виготовляють іграшки з природного матеріалу або дають друге «дихання» предметам, які були у вжитку. Працюючи з каштанами, шишками й іншим насінням діти дізнаються про особливості харчування птахів, звірів та вчаться правильно заготовляти, бережно з ним поводитися, зберігати, марно не знищувати, а примножувати. Також важливо залучати дітей до трудової діяльності у куточку живої природи та дошкільній ділянці. Доглядаючи за мешканцями куточка діти пізнають різноманітність

світу живої природи, у них формуються навички та вміння догляду за тваринами й рослинами, вчать дбайливо та відповідально ставитися до покладених на них обов'язків [46, с. 14 – 17].

Окрім цього, у дітей формуються уявлення про залежність між середовищем існування та способом життя в природі і догляду за ними. Годуючи тварин, прибираючи у клітках дошкільники вчать милуватися їх красою, любити та піклуватися про природу. Під час спостережень діти з'ясовують особливості правильного поводження з тваринами та рослинами, щоб будучи у природі не завдавати їм школи, а по мірі можливості приносити користь. Все це значною мірою сприяє вихованню у дітей гуманності по відношенню до мешканців природи. Працюючи на городі чи квітнику діти вчать правильно використовувати знаряддя праці, з'ясовують особливості будови рослин, догляду та способів їх вирощування, сезонні зміни та ін. У свою чергу вихователь усіма зусиллями повинен сприяти екологічному вихованню дітей. Для цього можна створювати різні ситуації, щоб викликати у дітей співчуття до живої природи, бажання подбати про неї. Наприклад, провести екологічний десант із порятунку берізок у період сокоруху, розчищення території від побутового сміття, виготовлення годівничок для птахів, заготівлю корму для тварин, розв'язання словесно-логічних завдань природознавчого характеру [63, с. 57].

### **Висновки до другого розділу**

У другому розділі ми теоретично обґрунтували проблему трудового виховання як основу трудової діяльності дітей старшого дошкільного віку. Зокрема, проаналізували трудову діяльність та її роль у формуванні особистості дитини старшого дошкільного віку. Також охарактеризували процес виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи у процесі трудової діяльності.

Опрацювавши психолого-педагогічну літературу щодо трудового виховання, ми виявили, що проблемами виховання дітей у процесі праці займалися автори перших утопічних систем оновлення суспільства шляхом виховання. Зокрема, Й. Базедов, Г. Кершенштейнер, Т. Мор, Ж.-Ж. Руссо, С. Русова, Й. Песталоцці, К. Ушинський. Питання трудового виховання було відображено в наукових дослідженнях Я. Неверович, Л. Порембської, О. Усової тощо.

Розглядаючи питання трудового виховання, можемо сказати, що завдання трудового виховання полягає у формуванні в дітей стійких переконань, що праця є життєвою необхідністю. Трудове виховання дітей дошкільного віку передбачає привчання їх до самообслуговування, елементарних трудових дій, ручної і господарської праці. Навіть найпростіший результат трудових зусиль дитини сприяє самоусвідомленню дитини, вселяє їй впевненість у собі, прагнення випробувати себе у нових видах діяльності.

Аналізуючи трудову діяльність та її роль у формуванні особистості дитини, ми бачимо, що перше прилучення дітей до трудової діяльності відбувається у спільній із дорослим праці, у процесі якої вони опановують найпростіші трудові навички, що є передумовою переходу в недалекому майбутньому до самостійних форм організації трудової діяльності.

Схарактеризовуючи процес виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи у процесі трудової діяльності, ми можемо підсумувати, що виховання гуманного ставлення у дошкільників має на меті формування діяльнісної любові до природи, тобто оволодіння практичними навичками по догляду за рослинами і тваринами. Особлива цінність праці в природі полягає в тому, що діти дізнаються про нові рослини, тварини, про сезонні явища в природі. Це розширює їх кругозір, сприяє формуванню у дошкільників системи знань про природу, формує реалістичні уявлення про оточуючий світ.

## РОЗДІЛ 3.

### ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ГУМАННОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ У ПРОЦЕСІ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

#### 3.1. Діагностика рівня сформованості у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи

Експериментальне дослідження щодо виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи у процесі трудової діяльності проводилося на базі ЗДО №39 «Щасливе дитинство» м. Черкаси. В експерименті брали участь діти з двох старших груп. У кожній групі по 12 дітей віком 5-6 років. У контрольній групі – 7 хлопців та 5 дівчат, в експериментальній групі – 6 хлопців та 6 дівчат.

У нашому дослідженні ми використали наступні методики: Методика 1. «Діагностика рівня екологічних знань дошкільників» (автор О. Ф. Горбатенко), Методика 2. «Діагностика рівня ставлення дітей до природи» (автор О. Ф. Горбатенко).

Проводячи діагностику, ми визначили певні правила:

1) якщо дитина чимось зайнята або захоплена, її не потрібно відволікати заради дослідження. Потрібно обрати такий момент, коли дитина готова піти на контакт;

2) найголовнішим завданням на першому етапі є встановлення гарного контакту між дорослим і дитиною. Довірлива атмосфера, доброзичливе ставлення, увага, справжня зацікавленість забезпечать взаєморозуміння. Тільки від дорослого залежить настрій дитини під час діагностики. Допоможіть їй зосередитися, дайте можливість захопитися;



3) місце проведення діагностичної процедури повинно бути досить відокремленим, щоб інші діти або дорослі не заважали дитині спілкуванню, не відволікали її, й тим більше не давали порад із приводу виконання завдання;

4) необхідно спостерігати за станом дитини в під час діагностики: намагайтеся помітити перші ознаки втоми, дискомфорту у дитини, а якщо не вдається їх перебороти, потрібно подякувати дитині за роботу та перенести спілкування на інший день.

5) не потрібно обіцяти нагород за роботу чи якимось чином заохочувати її. Необхідно для дитини створити комфортні умови співпраці.

6) потрібно сприймати дитину такою, яка вона є. Не оцінювати її, не коментувати її відповіді, не виражати здивування, радість або засудження. Під час діагностики завдання вихователя констатувати рівень розвитку особистості дитини, а не виховувати її.

Методика 1. «Діагностика рівня екологічних знань дошкільників» [18].

Завдання 1.1. Мета: виявити у дитини рівень знань та уяви про природу.

Використається метод індивідуальної бесіди, що включає три частини.

У першій частині бесіди виявляються уявлення дитини про істотні ознаки живого й цілісності як найважливішої умови життя організму. Для цього дошкільникові пред'являється десять картинок із зображеннями об'єктів живої природи (тварини, рослин, людей), неживої природи (сонце, дощ), предметів, створених людиною (машина, літак).

Із всіх представлених пропонується вибрати картинки із зображенням живої природи. Після цього задаються питання:

– Як ти довідався, що все це живе?

– Чому ти вважаєш, що (називається конкретна тварина, рослина) належить до живої природи?

– Як потрібно доглядати за тваринами (рослинами)?

– Навіщо потрібні (називаються частини й органи)?

Третя частина бесіди присвячена виявленню уявлення дошкільника про пристосування живих істот до різних середовищ перебування з метою

задоволення потреб. Дитині надаються кольорові зображення основних середовищ перебування живого (повітряне, водне, наземне середовище), силуетні картинки тварин і пропонується проблемно-ігрова ситуація: «Хтось (будь-який ігровий персонаж) переплутав тварин і місця їхнього перебування».

Задаються питання:

- Чи правильно «розселили» тварин? Чому?
- Допоможи тваринам й осели їх так, щоб їм добре жилося.
- Чи добре різним тваринам і рослинам жити разом (у лісі, у водоймі, на лузі)? Чому?

Бесіда з дитиною може проводитися повністю або вроздріб у різний час (залежно від його інтересу, стану).

Завдання 1.2. Мета: вивчити особливості розуміння дитиною цінності природних об'єктів.

Використається метод індивідуальної бесіди з дитиною, під час якої якої їй задаються питання:

- Чи любиш ти тварин і рослини?
- З якими живими істотами тобі подобається зустрічатися, з якими не подобається? Чому?
- Навіщо потрібні тварини й рослини?
- Чи можуть люди прожити без тварин і рослин? Чому?
- Чи може людина прожити без інших людей? Чому?

Завдання 1.3. Мета: виявити за допомогою картинок й у ситуації вибору уявлення дитини про рівень ставлення до живого.

Використовується метод індивідуальної бесіди. Дитині пропонується ситуація, у якій герой віддає перевагу допомозі живій істоті. Задаються питання:

- Як вчинив хлопчик (дівчинка)? Чому?
- Як би ти вчинив на його (її) місці?
- Які добрі справи ти робив для тварин, рослин, людей?

Методика 2. «Діагностика рівня відносини дітей до природи».

Завдання 2.1. Мета: виявити характер ставлення дитини до тварин, рослин й однолітків у природних умовах.

Використаються спостереження за ставленням дітей до об'єктів у групі, на ділянці дитячого саду, під час прогулянок й екскурсій.

Завдання 2.2. Мета: вивчити особливості ставлення дошкільників до тварин і рослин у спеціально створених умовах.

Використаються спостереження за ставленням дітей до живих істот у куточку природи. Створені умови можуть полягати у тому, що деякі з живих істот потребують допомоги (рослини – у поливі, видаленні пилу; тварини – у годівлі, чищенні клітки й ін.), для чого підготовані необхідні засоби. У кімнаті також розміщаються матеріали для заняття іншими видами діяльності (образотворчої, ігрової і т. п.). Це дозволяє створити для дітей ситуацію вибору діяльності – або із природними об'єктами, або ін. Для здійснення діагностики в кімнату запрошують двох дітей і пропонують кожному зайнятися в ній тим, чим вони хочуть. Якщо дитина не здогадується про необхідність надання допомоги живому, його увага залучається до стану об'єктів за допомогою навідних запитань:

- Як себе відчуває живий об'єкт?
- Як ти про це довідався?
- Як йому можна допомогти?
- Хотів би ти допомогти тварині або рослині?
- Чому ти хочеш їй допомогти?

Завдання 2.3. Мета: з'ясувати особливості ставлення дитини до живих об'єктів у ситуації вибору.

Для цього моделюється реальна ситуація вибору між наданням допомоги живій істоті й іншим більше привабливим заняттям. Вихователь пропонує дитині забезпечити догляд за нужденними в допомозі тваринами або рослинами. Після отримання дошкільником завдання його кличуть грати в гру. За поведінкою дошкільника ведеться спостереження й з'ясовується, чому він зробив той або інший вибір.

Методики, які ми використали у нашому дослідженні показують рівні екологічної вихованості дітей дошкільного віку.

Перший рівень.

Для дітей характерно нестійке ставлення до тварин і рослин без вираженої позитивної спрямованості. Ставлення ситуативне. Дошкільники за власною ініціативою не проявляють бажання спілкуватися з живими істотами, відсутній інтерес і прагнення до взаємодії з ними. Знання про природні об'єкти та їхні істотні властивості поверхневі, часто неадекватні. Живими вважають неживі об'єкти. Мають недиференційовані уявлення про норми ставлення до тварин і рослин. Діти в цілому розуміють, що не можна наносити природним об'єктам шкоди, але не усвідомлюють. Не виконують правила гуманної взаємодії із природою. Не вміють доглядати за живими істотами.

Другий рівень.

Діти в цілому проявляють до природи позитивне ставлення вибіркової спрямованості. Вони піклуються про конкретних живих об'єктів, які мають безпосереднє до них ставлення, привабливі для них. У дітей склалися деякі істотні уявлення про живе. До живої природи вони відносять переважно тварин. У конкретних тварин і рослин виділяють окремі ознаки живого (рух, харчування, ріст). Уявлення про норми ставлення до тварин і рослин стають більше диференційованими. Зауважують порушення правил поведінки у природі. У дошкільників сформовані деякі вміння догляду за живими істотами.

Третій рівень.

Для дітей характерна виражена позитивна спрямованість ставлення до природи. У їхньому поводженні практично не спостерігається негативних проявів. Дошкільники віддають перевагу діяльності із природними об'єктами. Усвідомлюють почуття отримання задоволення від допомоги живому. У них вже сформоване широке коло уявлення про природу. Діти самостійно виділяють ряд істотних ознак живого в окремі об'єкти і групи. Досить упевнено орієнтуються в правилах поведінки в природі, намагаються їх дотримуватися, мотивують свої вчинки.

При проведенні дослідження були дотримані всі методичні рекомендації до діагностики.

У результаті дослідження було отримано наступні дані:

Група	Рівні		
	I рівень	II рівень	III рівень
Експериментальна група	4 дитини	7 дітей	1 дитина
Контрольна група	2 дитини	8 дітей	2 дитини

Таблиця 2.1 Результати констатувального експерименту

Таким чином, в експериментальній групі лише 1 дитина показала позитивну спрямованість відносини до природи, а більшість дітей як контрольної, так і експериментальної групи проявляють до природи позитивне ставлення вибіркової спрямованості. Лякає висока кількість дітей з нестійким ставленням до тварин і рослин без вираженої позитивної спрямованості.

Тобто, можна зробити висновок, що робота в даному напрямі ведеться недостатньо ефективно.

### **3.2. Аналіз ефективності формування у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи у процесі трудової діяльності**

Здійснивши експериментальне дослідження щодо виявлення гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до природи, та отримавши низькі результати, ми пропонуємо комплекс заходів, спрямованих на виховання гуманного ставлення дітей до природи, які проводимо в експериментальній групі.

1) Для створення мотивації трудової діяльності, сприяння формуванню найкращих моральних почуттів під час сумісної діяльності дітей ми здійснюємо **трудова діяльність в куточку природи**. Це не лише розкриває можливості для самостійного застосування набутих знань під час трудової діяльності у куточку природи, а й збагачує естетичні враження, розвиває

інтерес до природного оточення, виховує дбайливе ставлення до рослин [61, с. 24].

Хід трудових діяльності:

I. Створення мотивації діяльності у куточку природи

– Коли я сьогодні вранці прийшла до групи, то почула чийсь важкі зітхання. Ось такі! (Вихователь зітхає).

– Коли так зітхають люди? (Коли хворіють; щось трапилось; коли щось не виходить; образив хтось; коли сумно; поганий настрій.)

– Озирнулася навколо– нікого. Чим ближче я підходила до цього місця (куточок природи), звук був голоснішим. Тяжко зітхала ось ця кімнатна квіточка. Як її звать? (Лілія).

II. Актуалізація опорних знань дітей про кімнатні рослини

– Діти, як одним словом назвати те, що зростає в нас у куточку природи? (Квіти, кімнатні рослини).

– Кімнатні рослини належать до живої чи неживої природи? Чому так ви вважаєте? Доведіть. (Міркування дітей).

– Якщо квіточка росте не у кімнаті, а на клумбі, як вона називається? (Садовою) А якщо в полі? (Польовою).

– Яким квітам живеться краще: кімнатним, садовим чи польовим?

Дидактична гра «Добре– погано».

Кімнатна рослина: «+» за нею доглядають «–» якщо забувають полити вчасно; «–» бракуватиме сонечка «–» змінюється колір листків; «–» практично ніколи не чує, не відчуває подих справжнього вітерця; «–» не знає, як дощик купає рослини; «+» її не може зламати вітер; «+» росте цілий рік.

Аналогічно діти розмірковують про садові та польові квіти. Потім знову повертаються до головного запитання: «Яким квітам живеться краще: кімнатним, польовим чи садовим?»

– Чому ж так страждала лілія?

Мета: учити дітей помічати стан рослин; аналізувати, чому так сталося, та знаходити шлях розв'язання проблеми. (Діти помічають, що земля суха, на листочках – пил.)

– Якщо вчасно не допомогти, що може статися? (Міркування дітей).

– Діти, як їй допомогти? (Спушити земельку, полити, витерти листочки, обірвати засохле листя).

– Хто чим займеться? (Діти розподіляють роботу між собою; домовляються, хто підпушуватиме, протиратиме, обриватиме листячко і т. ін., беруть потрібний інвентар: поливальниці, шпатель для підпушування, ганчірочку для протирання пилу з листочків, розпилювач для миття листячка.)

## II. Праця в куточку природи

На початковому етапі організованої спільної діяльності в куточку природи не залишається поза увагою жодна дитина-працівник.

Бесіда під час виконання роботи:

– Як правильно наливати? (Лити не тільки під корінь).

– Як дізнатися, потрібно поливати рослину чи ні? (Суха земля – світла, мокра – темна; торкнувшись пальчиком: якщо земля тверда, – отже, суха. Якщо взяти пучечку, а вона як пісок висипається – отже, суха і потребує поливу, а якщо мокра – на пальчику залишається бруд темного кольору, відчуєш вологу пальчиками).

– Навіщо підпушувати землю?

– Чи з усіх листочків витирають пил ганчіркою? (Ні, тільки з крупного за розміром, якщо маленьке листячко – бризкають водою).

– Як тримати листячко, якщо його витираєш, бризкаєш? (Листячко нехай мовби лежить на долонці, лише злегка його підтримувати, не можна тягнути за листочок, тиснути ганчіркою і т. ін).

Вихователь не нав'язує правила дітям, а вони самі діляться своїм досвідом щодо догляду за рослинами, пам'ятаючи, до чого призвело минулого разу те, що Миколка тягнув за листочок, коли відщипував сухий; коли витирали листочок, то в ньому з'явилась дірочка тощо).

Після завершення роботи діти милуються красою, чистотою рослин, розкладають інвентар на своє місце.

#### IV. Підсумок

– Кожна добра справа не залишається без нагороди, подяки. Як ви вважаєте, чим можуть віддячити нам квіти, адже вони не вміють розмовляти? (Своїм цвітінням; тим, що повітря стане чистішим; появою нових ростків).  
[<http://journal.osnova.com.ua/article/46848>]

2) **Заняття на тему «Гуманне та відповідальне ставлення до тварин».** Мета: ознайомити дітей з історією одомашнення тварин; розширити знання дошкільників про котів і собак та їх значення для людини; сформувати первинні уявлення дітей про правила догляду за собаками і котами; закріпити знання та навички безпечної поведінки при зустрічі з безпритульними тваринами; розвивати вміння спостерігати за тваринами, виховувати любов до тварин, відповідальність за них і дбайливе ставлення до них; з'ясувати значення терміна «волонтери тварин»; розвивати мовленнєві вміння, мислення, увагу; виховувати інтерес до при-роди та бажання піклуватися про домашніх тварин (Додаток А).

3) **Виготовлення незвичної годівнички для птахів «Святкова ялинка – годівниця для птахів».** Мета: виховувати гуманне ставлення до природи, допомагати птахам; розвивати нестандартне та творче мислення.

Матеріал: мотузка, яблука, апельсини, гарбуз, насіння, борошно, желатин, вода; ягоди шипшини, обліпихи, горобини.

Хід роботи: справжнє святкове оздоблення можна зробити, підвісивши до гілок на мотузочках яблука, шматочки апельсина чи гарбуза. Також оригінальні фігурки-прикраси можна зробити, закріпивши на шишках різноманітне насіння за допомогою спеціальної клейкої суміші із борошна, желатину і води. А нанизавши на волосінь ягоди шипшини, горобини, обліпихи чи зерна консервованої кукурудзи, можна змайструвати яскраві гірлянди.

4) **Проведення бесіди на тему «Правила поводження в природі».** Мета: ознайомити дітей з правилами поводження в природі; актуалізувати



отримані раніше знання дітей з безпеки життєдіяльності; розширити знання дітей про диких тварин та отруйних рослин.

По закінченню формувального етапу експерименту ми знову провели дослідження рівня гуманного ставлення дітей до природи. У результаті виявлено, що в експериментальній групі показники дещо покращилися. Зменшилась кількість дітей, які проявляють нестійке ставлення до тварин і рослин без вираженої позитивної спрямованості, а ось кількість дітей, які мають позитивно спрямовані відносини до природи навпаки збільшилась. Показники в контрольній групі залишилися без змін.

Група	Рівні		
	I рівень	II рівень	III рівень
Експериментальна група	1 дитина	7 дітей	4 дитини
Контрольна група	2 дитини	8 дітей	2 дитини

Таблиця 2.2. Результати контрольного етапу експерименту

На підставі аналізу результату дослідження очевидним стало те, що в кінці дослідно-експериментальної роботи відбувся процес зменшення кількості дітей із низьким рівнем гуманного ставлення до природи, та збільшення їх кількості з високим рівнем. У сукупності це є досить аргументованим доказом значення ефективності та педагогічної доцільності застосування в навчальному процесі комплексу заходів з формування гуманного ставлення дітей до природи.

### **3.3. Методичні рекомендації щодо організації трудової діяльності як засобу виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи**

На основі отриманих результатів експериментального дослідження, ми виокремили певні методичні рекомендації.

1. Організовувати працю дітей на ділянці дошкільного закладу у весняний період. Діти вчаться встановлювати зв'язки між окремими явищами, зокрема, між умовами зростання та інтенсивністю розвитку рослин. Дошкільники на практиці засвоюють знання про залежність стану всього живого від задоволення його потреб, дізнаються про роль людини у природі. Зрозумівши ці зв'язки, діти більш свідомо та гуманно ставитимуться до природи.

Плануючи працю дітей у природі, необхідно враховувати такі важливі моменти:

- характер праці;
- тривалість та обсяг роботи;
- способи залучення дітей до праці та організації їх взаємодії;
- методи і прийоми виховання.

Праця дітей у квітнику, саду та на городі має бути різноманітною, посиленою та регулярною. Варто пам'ятати, що тільки різноманітна за змістом праця викликає у дітей живий інтерес та бажання долучитися до неї.

Завдання необхідно ускладнювати поступово. Фізичні зусилля, докладені дітьми для їх виконання, не повинні викликати перевтому. Інакше у дітей виникне негативне ставлення до трудових завдань. Тривалість праці залежить від її характеру і віку дітей. Вона може бути такою: у молодшій групі: 5 – 7 хвилин; у середній групі: 10 – 15 хвилин з невеликим відпочинком залежно від характеру праці; у старшій групі: 15 – 25 хвилин з перервою на відпочинок або зміною характеру праці.

Знаряддя праці мають бути безпечні і відповідати віковим особливостям дітей. Не варто використовувати іграшковий інвентар – ним важко і незручно працювати.

Праця на городі – чудова нагода закріпити вміння дітей розрізняти і правильно називати рослини.

Дітей старшого дошкільного віку доцільно ознайомити з будовою рослин, зокрема їх кореневою системою, а також впливом погодних умов на стан рослин.

Працюючи на городі з дошкільниками, вихователю слід активно спілкуватися з ними – разом уважно розглядати рослини, визначати їхні властивості (колір, величину, форму), спільні та відмінні риси, пригадувати перебіг розвитку тої чи тої рослини тощо.

2. Організовувати експерименти в природі. Наприклад, можна посіяти на двох сусідніх грядках горох. Засіваючи першу грядку, використати пророщений горох, а засіваючи другу – його сухе насіння. Потім необхідно поспостерігати разом з дітьми, на якій грядці горох зійде швидше, та допомогти їм зрозуміти, чому так відбулося. Замість гороху можна посадити звичайні та пророщені бульби картоплі тощо.

3. Організовувати роботу в квітнику. Наприклад: розпушувати та оновлювати ґрунт, висапувати бур'яни, додавати добрива, обрізати минулорічні стебла багаторічних рослин (флоксів, хризантем, айстр тощо). Зазначимо, що живлення рослин дорослі проводять без участі дітей.

Спостерігаючи за своїм квітником, діти ознайомляться з різними формами життя квітів. Соняшник стоїть упевнено, не згинаючись під вітром і зливою. Настурція розкидає свою пишну зелень, відвойовуючи все більше місця під сонцем. Кручені паничі міцно чіпляються тонкими пагонами за будь-яку опору. Ще вчора вони рясно квітли, а сьогодні не відкрили жодного бутона. Що ж сталося? Варто пояснити дітям, що є рослини, які реагують на зміну погоди – коли похмуро і дощить, вони згортають свої квітки. Дошкільникам буде цікаво дізнатися про квіти, які реагують на рух сонця або роз-пускаються, коли воно сідає. Такі різні, квіти однаково потребують вологи, сонця й добрив. А також турботи дошкільника-квітникаря.

4. Проводити заняття, бесіди, ігри, свята природознавчого змісту.

5. Проводити роботу в куточку природи. У куточку природи слід поміщати в першу чергу рослин та тварин характерних для кліматичного поясу,

в якій розміщена установа. Куточки старших дошкільників поповнюються тваринами і рослинами з інших кліматичних зон. У всіх рослин та тварин, розміщених в куточку природи, повинні бути яскраво виражені ознаки груп чи класу (наприклад, риби чи птахи з типовими для цього класу будовою тіла та поведками). Потрібно також враховувати вікові особливості дітей тієї групи, для якої підбирають живі об'єкти: в старшій групі повинні бути об'єкти, в яких типові ознаки виражені менш яскраво (наприклад, рослини, що мають не тільки зелений колір листя, риби з округлою формою тіла і видавленими плямами і т.д.).

У куточках природи старших груп можуть бути рослини і тварини, відповідно більш вимогливі до умов життя, їх за кількістю повинно бути значно більше.

Підбираючи кімнатні рослини, слід врахувати такі особливості, якщо вікна виходять на південний бік, доцільно розміщувати світолюбиві рослини, в приміщеннях з вікнами на північ – добре розвиваються тіневиносливі.

Одні мешканці куточка природи постійно знаходяться в групі, їх діти можуть спостерігати на протязі року. Це кімнатні рослини, птахи, риби, ссавці. Вихователь на свій розсуд може внести в куточок і нові рослини, з якими планує познайомити дітей, замінити рибок або птахів між молодшою і середньою групами. Інші об'єкти розміщуються в куточку природи на короткий час – на сезон, а іноді на його частину.

При доборі мешканців куточка слід враховувати також особливості природного оточення дошкільного закладу та вік дітей. Усі мешканці куточка природи розміщуються в відповідності з їх біологічними особливостями та вимогами до умов в перестінку, щоб на нього не падало сонячне світло. Не можна зосереджувати різних мешканців в одному місці групової кімнати, дітям важко в таких умовах спостерігати за тваринами, виділяти при необхідності якогось одного мешканця з маси інших. Слід враховувати також естетичні вимоги, різні кімнатні рослини і акваріум з рибками повинні розміщуватись так, щоб прикрашати приміщення групи, робити його привабливим, затишним.

У куточку природи дошкільного закладу забороняється утримувати отруйні рослини і тварини, продукти життєдіяльності яких є алергенами, хворих тварин місцевої фауни (особливо ссавців), які можуть бути носіями небезпечних для людини хвороб.

Для догляду за рослинами та тваринами куточка природи в групі повинен бути інвентар. Для догляду за рослинами – лійки, щітки, миски, тази, клейонки, ганчірки, палички для зрихлення землі; для догляду за тваринами: тази, ганчірки, щітки [44, с. 32 – 35].

6. Здійснювати екскурсії та спостереження в природі.

7. Постійно розказувати дітям про правила поведінки в природі.

### **Висновки до третього розділу**

У третьому розділі ми провели експериментальне дослідження щодо виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи у процесі трудової діяльності.

На констатувальному етапі нашого експерименту ми виявили, що в експериментальній групі лише 1 дитина показала позитивну спрямованість відносини до природи, а більшість дітей як контрольної, так і експериментальної групи проявляють до природи позитивне ставлення вибіркової спрямованості. Лякає висока кількість дітей з нестійким ставленням до тварин і рослин без вираженої позитивної спрямованості. Тобто, можна зробити висновок, що робота в даному напрямі ведеться недостатньо ефективно.

На формувальному етапі ми провели комплекс заходів спрямованих на підвищення рівня гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до природи. Ми працювали в куточку природи, провели заняття на тему «Гуманне та відповідальне ставлення до тварин», виготовили годівничку для птахів, провели бесіду на тему «Правила поведінки в природі».

На контрольному етапі експерименту ми отримали наступні результати: в експериментальній групі показники дещо покращилися. Зменшилась кількість дітей, які проявляють нестійке ставлення до тварин і рослин без вираженої позитивної спрямованості, а ось кількість дітей, які мають позитивно спрямовані відносини до природи навпаки збільшилась. Показники в контрольній групі залишилися без змін.

Отже, комплекс заходів, спрямованих на формування гуманного ставлення дітей дошкільного віку, вважаємо дієвим.

## ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У роботі ми здійснили науково-теоретичне обґрунтування виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи. Зокрема, з'ясували вплив трудової діяльності на виховання у дітей старшого шкільного віку гуманного ставлення до природи. Провели експериментальне дослідження щодо виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи у процесі трудової діяльності.

Провели експериментальне дослідження щодо ефективності застосування педагогічних умов трудового виховання дітей в родині. Зокрема, визначили та схарактеризували педагогічні умови трудового виховання; виявили шляхи реалізації педагогічних умов трудового виховання дітей старшого дошкільного віку в родині; розробили рекомендації батькам щодо здійснення трудового виховання дітей.

1. На основі теоретичного аналізу наукової, психолого-педагогічної літератури обґрунтовано процес виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи. Аналіз психолого педагогічних джерел показав, що трудова діяльність розглядається як один з основних методів ознайомлення дошкільників з природою та виховання у дошкільників гуманного ставлення до природи. За результатами численних теоретичних та експериментальних досліджень, напрацювання видатних педагогів свідчать про те, що під впливом трудової діяльності розвиваються розумові, моральні та фізичні сили людини. Цінність праці в природі полягає у тому, що дитина в процесі трудової діяльності взаємодіє з реальними об'єктами природи, а це створює реальні можливості для формування реалістичних уявлень про об'єкти природи, зв'язки між ними. У процесі праці діти переконливо, наочно впевнюються у зв'язку між умовами для рослин, тварин та їх ростом, розвитком. Праця в природі є тією діяльністю, в процесі якої оптимально здійснюються всі завдання екологічного виховання. Тож, можна з упевненістю сказати, що видатні західноєвропейські педагоги, незважаючи на різні епохи та

роки життя, одностайні у своїх думках щодо праці дитини в природі, як методу ознайомлення з природою та виховання у дітей гуманного ставлення до природи.

Досліджуючи особливості виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи, ми дійшли наступних висновків: виховання гуманного ставлення до об'єктів оточуючого світу передбачає розвиток позитивних почуттів до природи; перебування дітей серед природи, праця на городі та квітнику, рухи на свіжому повітрі в оточенні зелених запашних рослин оздоровлюють дітей, роблять їх життєрадісними, бадьорими, спритними, зміцнюють фізично; виховання гуманного ставлення у дошкільників формує діяльну любов до природи.

2. Схарактеризовано трудове виховання як основу трудової діяльності дітей дошкільного віку. Опрацювавши психолого-педагогічну літературу щодо трудового виховання, ми виявили, що проблемами виховання дітей у процесі праці займалися автори перших утопічних систем оновлення суспільства шляхом виховання. Зокрема, Й. Базедов, Г. Кершенштейнер, Т. Мор, Ж.-Ж. Руссо, С. Русова, Й. Песталоцці, К. Ушинський. Питання трудового виховання було відображено в наукових дослідженнях Я. Неверович, Л. Порембської, О. Усової тощо.

Розглядаючи питання трудового виховання, можемо сказати, що завдання трудового виховання полягає у формуванні в дітей стійких переконань, що праця є життєвою необхідністю. Трудове виховання дітей дошкільного віку передбачає привчання їх до самообслуговування, елементарних трудових дій, ручної і господарської праці. Навіть найпростіший результат трудових зусиль дитини сприяє самоусвідомленню дитини, вселяє їй впевненість у собі, прагнення випробувати себе у нових видах діяльності.

3. Окреслено роль трудової діяльності у формуванні особистості дитини старшого дошкільного віку. Аналізуючи трудову діяльність та її роль у формуванні особистості дитини, ми бачимо, що перше прилучення дітей до трудової діяльності відбувається у спільній із дорослим праці, у процесі якої



вони опановують найпростіші трудові навички, що є передумовою переходу в недалекому майбутньому до самостійних форм організації трудової діяльності.

Зазначено, що трудове виховання дітей покликане забезпечити вирішення таких завдань: формування мотивації (потреб, інтересу, почуття обов'язку і відповідальності), позитивно-емоційного ціннісного ставлення до праці як до форми буття і способу самореалізації людини; формування системи знань, необхідних для трудової діяльності, вибору професії, соціального, професійного і життєвого самовизначення; формування досвіду суспільно корисної виробничої діяльності, вміння використовувати теоретичні знання на практиці, здатності до творчості.

Вирішення цих завдань відбувається у процесі загальноосвітньої підготовки, трудового навчання, різноманітної за змістом і формою трудової діяльності. Для того щоб праця стала засобом виховання, вона повинна бути змістовною, мати особистісну і суспільно корисну значущість, чітку організацію. Процес праці слід будувати на моральних засадах (мета, процес, результат). Моральна сутність її виявляється не лише в бажанні трудитися, діяти творчо, домагатися значущого для себе та інших результату, а й у колективному характері трудової діяльності, що вимагає узгодження мети і дій її учасників, взаєморозуміння і допомоги.

З огляду на особливості розвитку дітей дошкільного віку виокремлюють завдання трудового виховання, пов'язані з формуванням і розвитком мотиваційної сфери, навичок трудової діяльності, становленням особистості.

4. Висвітлено процес виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи у процесі трудової діяльності. Дошкільний вік характеризується підвищеною допитливістю в різних сферах, але особливий інтерес діти проявляють до природи. Формування гуманного ставлення до природи – основне завдання екологічного виховання, яка реалізується шляхом розвитку в дітях співчуття, співпереживання і співчуття до всіх живих істот на планеті. Звертає на себе увагу та обставина, що розв'язання проблемної

ситуації в системі «суспільство – природа» можливе лише при умові перебудови концепції, що активно впливає на характер ставлення до природи.

Схарактеризовуючи процес виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи у процесі трудової діяльності, ми можемо підсумувати, що виховання гуманного ставлення у дошкільників має на меті формування діяльнісної любові до природи, тобто оволодіння практичними навичками по догляду за рослинами і тваринами. Особлива цінність праці в природі полягає в тому, що діти дізнаються про нові рослини, тварини, про сезонні явища в природі. Це розширює їх кругозір, сприяє формуванню у дошкільників системи знань про природу, формує реалістичні уявлення про оточуючий світ.

5. На основі аналізу досвіду роботи ЗДО «Щасливе дитинство» (м. Черкаси, Черкаська область) проведено експериментальне дослідження щодо виховання у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи у процесі трудової діяльності.

У нашому дослідженні ми використали наступні методики: Методика 1. «Діагностика рівня екологічних знань дошкільників» (автор О. Ф. Горбатенко), Методика 2. «Діагностика рівня ставлення дітей до природи» (автор О. Ф. Горбатенко).

На констатувальному етапі нашого експерименту ми виявили, що в експериментальній групі лише 1 дитина показала позитивну спрямованість відносини до природи, а більшість дітей як контрольної, так і експериментальної групи проявляють до природи позитивне ставлення вибіркової спрямованості. Лякає висока кількість дітей з нестійким ставленням до тварин і рослин без вираженої позитивної спрямованості. Тобто, можна зробити висновок, що робота в даному напрямі ведеться недостатньо ефективно.

На формувальному етапі ми провели комплекс заходів спрямованих на підвищення рівня гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до природи. Ми працювали в куточку природи, провели заняття на тему «Гуманне

та відповідальне ставлення до тварин», виготовили годівничку для птахів, провели бесіду на тему «Правила поведінки в природі».

На контрольному етапі експерименту ми отримали наступні результати: в експериментальній групі показники дещо покращилися. Зменшилась кількість дітей, які проявляють нестійке ставлення до тварин і рослин без вираженої позитивної спрямованості, а ось кількість дітей, які мають позитивно спрямовані відносини до природи навпаки збільшилась. Показники в контрольній групі залишилися без змін.

Отже, комплекс заходів, спрямованих на формування гуманного ставлення дітей дошкільного віку, вважаємо дієвим.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні / Бібліотечка журналу «Дошкільне виховання». – К., 1999. – 63 с.
2. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі»/ Міністерство освіти і науки України, Академія пед. наук України ; наук. ред. та упор. О. Л. Кононко. – К. : Світич, 2008. – 430 с.
3. Беленька Г. Ким хочуть стати наші діти? / Ганна Беленька // Дошкільне виховання. – 2008. – № 5. – С. 5–6.
4. Беленька Г. В. Зростання дошкільника в праці / Г. Беленька. – К. : Шкільний світ, 2010. – 112 с.
5. Батьківські збори. – Х.: Вид. група «Основа», 2006. – 240с.
6. Ващенко Г. Загальні методи навчання. – К.: Українська видавнича спілка, 1997. – 441 с.
7. Виховання дошкільника в праці / З. Н. Борисова, Г. В. Беленька, М. А. Машовець та ін. – 2-ге вид., стер. – К., 2002. – 112 с.
8. Глущенко А. Виховання доброти // Дошкільне виховання. – 1984. – №10. - С. 12.
9. Дитина: Програма виховання і навчання дітей дошкільного віку. – К.: Освіта, 1993. – 270 с.
10. Дошкільна освіта в Україні: Нормативно-правове регулювання / Упоряд. Л. Гураш, Т. Вороніна. – К.: Вид. дім «Шкіл. Світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006. – 120 с.
11. Дошкільна освіта в Україні: нормативно-правове регулювання / упор. Л. Гураш, Т. Вороніна. – К. : Вид. дім «Шкіл. Світ», 2006. – 120 с.
12. Долинна О. Увагу моральному вихованню // Дошкільне виховання. – 2005. – №12. – С. 15.
13. Гильбух Ю.З. , Верещак Е. П. Психологія трудового виховання школярів. – К.: Рад. шк., 1987.

14. Державна національна програма Освіта (Україна ХХІ століття). – К.: Школяр, 1994.
15. Дидактика сучасної школи / За ред. В.О. Онищука. – К.: Рад. шк., 1987. – 351 с.
16. Захаров Н.Н. Профессиональная ориентация школьников. – М.: Просвещение, 1988.
17. Зайченко І.В. Педагогічна концепція С.Ф. Русової. – Чернігів, 1996. – 116 с.
18. Комуська Л. Поспішаймо закладати моральний фундамент // Дошкільне виховання. – 2006. – №7. – С. 13.
19. Кононко О. Душевність, людяність, щирість // Дошкільне виховання. – 1996. – №4. – С. 8 – 9.
20. Корнієнко С.М., Кодлюк Я.П. Батьківські збори у початкових класах: зміст та методика проведення: Навчально-методичний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008, – 144с.
21. Калуська Л. Праця як важливий засіб ранньої соціалізації дитини / Л. Калуська // Дошкільне виховання. – 2004. – № 2. – С. 8–9.
22. Коменський Я.А. Велика дидактика // Педагогічна спадщина / Уклад. В.М. Кларін, О.М. Джуринський. – М.: Педагогіка, 1998. – С. 11 – 104.
23. Козлова С. А., Куликова Т. Л. Дошкольная педагогика: Учебное пособие для студентов ср. пед. уч. зав. - 3-е изд. - М.: Издат. центр «Академия», 2001. – 416 с.
24. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки: Курс лекцій. – Тернопіль, 1994.
25. Лаврентьєва Г.П. Моральне виховання // Дошкільне виховання. – 1985. - №12. - С. 10 - 11.
26. Лещенко О.М. Художня література як засіб морального виховання дітей дошкільного віку. – К.: Рад.шк., 1961. – 68 с.
27. Лисенко Н. В. Екологічне виховання дошкільників. - К.: Освіта, 1993. - 160 с.

28. Любар О.О. Історія української педагогіки / За ред. М.Г. Стельмаховича. – К.: ІЗМН, 2000.
29. Макаренко А.С. Лекції про виховання дітей //Твори: в 7 т. – Т. 4. – К.: Рад. шк., 1954.
30. Малятко: Програма виховання дітей дошкільного віку / За ред. З. П. Плохій. – К., 1991. – 200 с.
31. Мельничук М. Світ правдивий і чистий. Духовність дитини очима Софії Русової // Дошкільне виховання. – 1997. – №6. – С. 14 – 15.
32. Могила Н.М. З живого джерела. – К.: Вища школа, 1995. – 232 с.
33. Островська Л.Ф. Виховання культури поведінки дошкільників. - К.: Рад. шк., 1975. - 84 с.
34. О трудовом воспитании: Хрестоматія. – М.: Просвещение, 1982.
35. Педагогіка / За ред. А.М. Алексюка. – К.: Вища школа, 1985. - 296 с.
36. Підкурманна Г. Дитяча творчість. Програма та методичні рекомендації з художнього розвитку дітей дошкільного віку. – К., 2001.
37. Підласий І.П. Педагогіка – М.: Просвіта, 1996. – 432 с.
38. Плохій З. П. Виховання екологічної культури дошкільників. – К., 2002.
39. Плохій З. П. Я і світ навколо. Особистісно орієнтований підхід у формуванні ставлення дошкільнят до природи // Дошкільне виховання. – 2008. – № 7. – С. 8 – 11.
40. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників. – К., 1993.
41. Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика. – М.: Педагогика, 1976. – 280 с.
42. Пономаренко Г. О взаимосвязи этических представлений и поступков у детей // Дошкольное воспитание. – 1992. – №3. – С. 12 – 13.
43. Приходько Ю. С. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі. – К., 1987.
44. Проколієнко Л. М. Формування допитливості у дітей дошкільного віку. – К., 1979.

45. Проскура Е. В. Развитие познавательных способностей дошкольника. – К., 1985.
46. Про дошкільну освіту: Закон України – К., 2001.
47. Прокопенко И.Ф. Экономическое образование школьников. – Харьков: Основа, 2001.
48. Пушніна В. Виховання гуманного ставлення до людей у старших дошкільників // Дошкільне виховання. – 1970. – №3. – С. 11 – 14.
49. Пушніна В. Виховання гуманізму у дітей // Дошкільне виховання. – 1967. – №10. – С. 10 – 13.
50. Русова С. Дидактика / Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 2 / за ред. Є.І. Коваленко; Упоряд., прим. Є.І. Коваленко, І.М. Пінчук. – К: Либідь, 1997. – 320 с.
51. Русова С.Ф. Дошкільне виховання. – Катеринослав, 1918. – 162 с.
52. Русова С.Ф. Нова школа // Світло. – 1914. – Кн.7-8. – 20 с.
53. Русова С.Ф. Ідейні підвалини // Світло. – 1913. - Кн.8. - 35 с.
54. Русова С.Ф. Єдина діяльна (трудова) школа. – Ляйпціг, 1923. – 53 с.
55. Русова С.Ф. Сучасні течії в новій педагогіці // Шлях виховання і навчання. – 1932. – Ч.1. – 67 с.
56. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. – к.: Абрис, 1997. – 416 с.
57. Середняк О. Перші кроки у світ взаємин // Дошкільне виховання. – 2006. – №5. – С. 18.
58. Сковорода Г. Пізнай у собі людину. – Л., 1995.
59. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка. – К., 1996.
60. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. – К., 1986.
61. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибрані твори в 5-ти томах. – К.: Рад. шк., 1997. – С. 89 – 128.
62. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори в 5-ти томах. – Т.1. – К.: Рад. шк., 1976. – С. 29.

63. Тимофєєва І. Добром зігрїте серце // Дошкільне виховання. – 1982. – №4. - С. 15 - 16.
64. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори в 2-х томах. – К.: Рад. шк., 1983. – т. 1. - 488 с.
65. Ушинський К.Д. Праця в її необхідному значенні. – Т. 2. – С. 333 – 362.
66. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. – Т. 8. – С. 11-61.
67. Фіцула М.М. Педагогіка. – К.: Академія. – 2000. – 478 с.
68. Швайка Л. А. Організація трудової діяльності в дитячому садку. – Х.: Вид. група «Основа», 2008. – 187 с.: іл. – (Серія «ДНЗ. Вихователю»).
69. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2003. – 560 с.



## **ДОДАТКИ**

**Конспект заняття в старшій групі****«Гуманне та відповідальне ставлення до тварин»**

Мета: ознайомити дітей з історією одомашнення тварин; розширити знання дошкільників про котів і собак та їх значення для людини; сформувати первинні уявлення дітей про правила догляду за собаками і котами; закріпити знання та навички безпечної поведінки при зустрічі з безпритульними тваринами; розвивати вміння спостерігати за тваринами, виховувати любов до тварин, відповідальність за них і дбайливе ставлення до них; з'ясувати значення терміна «волонтери тварин»; розвивати мовленнєві вміння, мислення, увагу; виховувати інтерес до при-роди та бажання піклуватися про домашніх тварин.

Хід заняття.

Діти, давайте перед заняттям згадаємо наш девіз

Новий день і новий час,

Все цікаве тут для нас.

Ми вчимося пізнавати,

Світ навколо нас вивчати.

Співчуття, любов, добро,

Щоб в серцях наших росло.

Один одному всміхнемось

І заняття розпочнемо.

За ширмою лялькового театру Котик доганяє Собачку.

Лялькова вистава.

Котик: – Почекай, Дружок, не біжи до дітей, можливо вони злі і будуть нас ображати, я боюся, будь ласка не біжи!

Собачка: – А може і ні! Може вони дуже хороші, добрі і нам з ними буде добре. Ми ж хочемо мати друзів.

Вихователь: – Чекайте, чекайте. Доброго дня вам. Чому ви сперечаєтесь і хто ви такі?

Котик: – А я – Пушок.

Собачка: – Я – Дружок. Ми чули, що діти групи «Зернятко» дуже люблять тварин і нас не образять, нам би так хотілося б з вами подружитися і погратися.

Вихователь: – Ми дуже любимо тваринок, правда, діти, і залюбки з вами подружимося, а поки заходьте і послухайте, сьогодні ми будемо говорити саме про вас. Ви хочете послухати як людина подружилася із собачками та котиками?

Діти, кого називають найменшими друзями людей?

Так, різних тварин – котиків, собак, хом'ячків та ін. А як же вони стали друзями людини? Ви знаєте? Тоді слухайте. (Показ ілюстрацій)

– Історія такої дружби розпочалася тисячі років тому, коли первісна людина помітила у тварин унікальні якості, що були набагато краще розвинуті, ніж у людини

– За давніх часів людина приручила сірого вовчика. Він першим прийшов до неї із лісових хащ. Поступово хвостатий друг привчився охороняти дім, захищати, допомагати пасти череду, полювати на звірів. Відтоді пройшло дуже багато часу, стосунки людини і собаки розвивалися і збереглися аж до наших днів. Зараз на земній кулі немає такого місця, де б поруч із людиною не жив собака. Собака – вірний товариш і помічник людини.

В чому допомагає собака людям? Відповіді дітей.

– Людина також приручила і котів. Колись ця тварина була священною, божеством, їй поклонявся стародавній народ Єгипту. Поважали кішок за спритність та вміння охороняти дім від гризунів.

– Як ви думаєте, діти, завдяки чому наші котики є такими хорошими мисливцями?

– У котів дуже гострі кігті і хороший слух, вони гарно бачать вночі. А що дозволяє нашим муркотунам рухатись непомітно і тихо?

– Коли кішки біжать, то вони ховають кігті і стають лише на товсті та м'які подушечки пальців, тому й рухаються безшумно. А ви знаєте у котів і собак є своя мова. Розгляд ілюстрацій.

### Гра «Кіт чи собака»

– А тепер давайте пограємо в гру. Я буду називати риси характеру тваринок, а ви будете вгадувати, хто це: собачка чи котик. (якщо собачка, діти гавкають, як собачки, якщо відноситься до котиків – нявкають)

– Отже, розпочинаємо:

охоронець;

майстер підкрадання;

любить багато спати;

любить вмиватися;

муркотун;

його легко дресувати;

не любить купатися;

приносить капці;

має чутливі вуса;

любить прогулянки на вулиці.

Собачка: Які ви молодці.

Я знаю одну історію про собачку Тимка, який врятував свою господарку.

Вночі, коли всі спали собачка Тимко почув своїм носиком неприємний запах, він почав скавучати, спираючись лапами на ліжко господарки, аж поки не розбудив її. Це був дим, господарка встала та оглянула звідки пахне димом. Це із кухні пахло димом, зіпсувався холодильник і із нього ішов дим. Господиня швидко вимкнула холодильник із розетки і все обійшлося. А могла б статися пожежа.

Вихователь: – Ось так домашня собачка врятувала своїх господарів. Коли тваринка живе зі своїм господарем, вона дуже любить свого господаря, довіряє йому і ніколи його не зрадить.

– Діти, ви чули коли-небудь вислів: «Ми відповідальні за тих, кого приручили». Цей вислів означає, що, беручи в дім будь-яку живу істоту, ми беремо на себе велику відповідальність. Адже тварини беззахисні перед людиною, тому їх не можна зраджувати та кривдити.

– Щоб у вашого домашнього улюбленця завжди був гарний настрій, слід правильно за ним доглядати.

– Будь-яка тварина – це велика відповідальність, і перед тим, як завести собі улюбленця, необхідно дізнатись, що ж йому потрібно і як за ним потрібно доглядати.

– А скажіть, будь ласка, як треба доглядати за своїми домашніми улюбленцями?

У нас діти підготувалися і принесли фотографії з своїми улюбленцями, про них і розкажуть.

Ми послухаємо, хто з вас допомагає батькам піклуватися про домашніх улюбленців? І як саме ви це робите? ( Дитина показує фотографію свого улюбленця та розповідає про нього)

(На екрані телевізора картинки з предметами, які потрібні для догляду за тваринами.)

Вихователь: – Так, якщо у вас проживає песик або котик, то необхідно їх годувати, розчісувати їм шерсть, водити у ветеринарну лікарню на огляд та щеплення, вигулювати, купати їх, якщо вони забруднились (але лише з дорослими), гратись із улюбленцем.

– Як ви вважаєте, як правильно годувати кішок і собак?

– Можна годувати їх спеціальним кормом, у якому є всі необхідні для життя речовини. Також ці тварини любляють каші з м'ясом та рибою (без кісток).

– Ні котикам, ні песикам не можна давати солодкого (наприклад, шоколаду чи цукерок), адже цим ми можемо зашкодити маленьким пухнастикам.

– Також пам'ятайте, що слід обов'язково мити руки після кожного контакту з тваринами. Адже на їхній шерсті можуть бути хвороботворні бактерії.

– Коли ви вигулюєте вашого песика на вулиці, то слід обов'язково мати гігієнічний пакет і прибирати за твариною.

– Оскільки ви – головні помічники ваших батьків, то повинні не забувати допомагати доглядати за своїм маленьким другом.

Котик Пушок: Так, так, так. Люблю, як добрі діти гладять шерсть густу мою,

Як дарують всі гостинці, кашку молочко дають.

Та сердитись починаю, як граються хвостом моїм

Очі робляться зелені, я не п'ю тоді й не їм

Собачка Дружок: Я сміливий та відважний, прудкий, вправний та безстрашний.

Маю гарний зір та слух, в мене бездоганний нюх.

Я чужого відганяю, та ваш дім охороняю.

І знає кожна дитина, що собака кращий друг людини.

Виховалель: А зараз наші друзі запрошують нас відпочити.

Фізкультхвилинка.

Мій собачка – гарний друг.

Я гуляю з ним навкруг.

В м'ячик граю і стрибаю,

Він мене охороняє.

А як в дім заходжу з ним

Миємо лапки я і він.

Командам я його навчаю,

Класного я друга маю.

Гра «Правильно-неправильно»

– А зараз давайте ми з вами пограємо та перевіримо, які правила поведінки з тваринами ви знаєте.

Правила гри: під час гри учні мають сплеснути у долоні, якщо твердження правильне, або схрестити руки, якщо твердження помилкове (при цьому темп не повинен бути надто повільним).

– Готові? Починаємо!

В людному місці улюбленця треба водити на повідку. (Так)

Всі коти вміють плавати. (Ні)

У собак та котів має бути своє місце в квартирі. (Так)

Собаки вміють ловити щурів. (Ні)

Собаку можна дражнити. (Ні)

За домашнім улюбленцем потрібно прибирати. (Так)

Песиків і котиків можна годувати шоколадом. (Ні)

Після спілкування з улюбленцем потрібно мити руки. (Так)

Безпритульного котика та собачку можна підгодовувати лише з батьками. (Так)

– Так, можна підгодовувати. Але ми з вами повинні знати, що біля школи та житлових будинків собак і котів годувати не бажано, адже вони почнуть створювати зграї. Якщо ви хочете погодувати безпритульну тваринку, краще це зробити разом із батьками, подалі від людних місць.

Обговорення «Безпритульні тварини»

– Так уже склалося, що люди часто виявляються невдячними за те, що тваринки роблять для них, викидаючи своїх вихованців на вулицю. Бувають випадки, коли тваринка загубилась, і господарі не можуть її знайти, а бувають і такі безвідповідальні господарі, які її не шукають. Так з'являються безпритульні тварини

– Пам'ятайте, що життя на вулиці позначається на поведінці тварин. Інколи безпритульні тварини можуть становити небезпеку для людей, а саме: переносити небезпечні захворювання, збиватися у зграї та бути агресивними. Тому потрібно бути обачними.

Діти розглядають картинки-ілюстрації на екрані телевізора «Правила поведінки з безпритульними тваринами»

Під час зустрічі з безпритульним собакою забороняється:  
замахуватися на собаку палицею, гілкою, рукою, кричати;  
намагатися відібрати у нього те, що він їсть (гризе);  
починати бігти, коли ви побачили безпритульну тварину;  
підходити і гладити незнайомого собаку чи kota.

– Але є люди, які переймаються долею безпритульних тварин. Це спеціалісти ветеринарних клінік, волонтери та працівники притулків для тварин

– Волонтери тварин – це люди, які допомагають тваринам, що потрапили в біду. Вони забирають тварин із вулиці та шукають для них нові сім'ї. Якщо знайти нову сім'ю одразу не вдається, то тварину тимчасово поселяють у притулок (спеціальне місце, де проживають тварини, у яких немає господарів).

(Показ притулків для тварин на екрані телевізору)

Собачка Дружок. Так, мені дуже шкода цих собачок, вони всі там чекають що хтось із людей із добрим серцем забере їх до себе в сім'ю, і так буває дуже часто. Я надіюсь у вас у всіх добре сердечко і ви ніколи не викинете на вулицю своїх улюбленців.

Відповідь дітей.

Висновки до заняття

– Молодці, діти! Ви сьогодні були дуже активні. Я побачила, що ви дуже дружні й любите тварин.

– Хто мені скаже, як слід піклуватись про домашнього улюбленця?

– А як слід вчинити коли, ви зустріли безпритульну тварину?

– Молодці, діти!

– Запам'ятайте: перед тим як брати тваринку додому, треба добре все продумати, чи зможете ви виконувати свої обов'язки постійно і багато років. Не забувайте, що ви відповідальні за тих, кого приручили. Майте чуйне, щедre і добре серце, у якому знайдеться місце для любові до тваринок! А зараз ми намалюємо малюнки своїх домашніх улюбленців і подаруємо їх Дружку та Пушку і скажемо їм, що ми всі дуже любимо тваринок і їх ніколи не образимо.